

Beteckning: Rel C 30:V01

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Ondskan i arketypen

Lotta Krüger
September 2001

C- uppsats, 10 poäng
Religionsvetenskap

Religionskunskap C
Handledare: Jari Ristiniemi

Sammanfattning

Denna uppsats har haft till syfte att söka nå en förståelse för ondskan och dess eventuella betydelse för människans förutsättningar i tillvaron. Med hjälp av ett psykoanalytiskt och arketypiskt förhållningssätt har jag valt att framställa ondskan som viktig beståndsdel i det mänskliga livet. I myter, riter, sagor och symboler kan man finna en slags överordnad mening som kan bringa balans och jämvikt mellan det jordiska och det överjordiska, och mellan det goda och onda, menar exempelvis den kände mytforskaren Joseph Campbell. De är till för att skapa mening och förståelse för allt som rör det mänskliga. Här har jag valt att titta närmare på myter som exempelvis Oden, Lilit, Utdrivningen ur Paradiset och Den gudomliga komedin.

Oftast är vi inte särskilt benägna att se och erkänna vår egen ondska utan vill gärna behålla bilden av onskans annorlundahet för att rättfärdiga bilden av oss själva. Det har därför varit intressant att här titta närmare på fenomen som *projektion*, *klyvning av gott och ont*, *syndabockstänkande* osv.

En stor del har också ägnats åt psykoanalytikern C G Jungs tankar om *den kristna myten* och hans tolkning av bl. a. Jobs bok där han visar hur den antropomorfa projektionen av gott och ont har utvecklats och kommit till uttryck i Bibeln. Jung framhåller med detta bl. a. att Gud, liksom människan, genomgår en individuationsprocess mot en allt större medvetenhet. Gud visar i Jobs bok prov på grymhet, måttlöshet och framförallt omedvetenhet i det han utsätter Job för ett till synes orättvist och onödigt lidande. Jung menar att Gud också är människans avbild och projektion. På Gud är alla goda egenskaper projicerade och på Satan alla onda. Detta motsvarar också människans egen oförmåga att se *hela* sig själv, sin egen ondska eller *skugga*.

Den kristna kulturen är, enligt Jung, alltför identifierad med det goda, därför behöver Kristusgestalten kompletteras med hans mörka broder Satan om människan skall kunna komma tillrätta med sig själv och onskans problem. I slutdiskussionen tar jag, som ett exempel på hur detta skulle kunna gå till, upp Claes Janssen tankar om att *äterinbjuda Djävulen* som en dialektisk antites till Kristus. Han visar hur viktig och användbar den medvetna kontakten med Djävulen är och att denna gestalt, så snart han bjuds in i det *heliga fyrtalet* upphör att vara ond. Att han som *Lucifer* (ljusbringaren) har en medvetandegörande effekt. Gud, Kristus, Den Helige Ande och Djävulen ses som arketyper som tillsammans bildar en själslig jämvikt för att de rättar och rättas av varandra.

Min slutliga reflektion är att ondskan är en ofrånkomlig del i att vara människa. Vi kan välja försöka förstå den och våga möta den i oss själva eller vi kan förneka och gömma undan den. Men mörkret kommer alltid att finnas där, ingen går fri från ondska!

Innehållsförteckning

Ur Profeten	4
Inledning	5
Bakgrund	6
Syfte	7
Metod	7
Ondskan i en historisk översikt	8
Den infallna gudsbilden	9
Guds skugga	10
Arketyper och elementartankar	13
Klyvning i gott och ont	14
Utdrivningen ur Paradiset	17
Projektioner	18
Mytens funktion	19
Den gudomliga komedin	20
Lilit	22
Oden	24
Asasel – ”Syndabocken”	26
Åklagaren – Asasel	30
Syndaoffret – Asasel	30
Domaren – Asasel	30
Slutdiskussion	31
Mytologisk förståelse	32
Att återinbjuda Djävulen	32
Arketypisk förståelse	34
Syndabocksyndromet	35
Att möta vår skugga	35
Litteraturlista	37

*En av stadens äldste sade: "Tala till oss om Gott och Ont."
Och han svarade:
Om det goda inom er kan jag tala, men inte om det onda.*

*Ty vad är det onda annat än det goda, som plågas av sin egen
hunger och törst?
I sanning, då det goda hungrar, söker det sin föda även i dunkla
grottor, och när det törstar, dricker det till och med
av skämt vatten.*

*Ni är goda, då ni är ett med er själva.
Men då ni inte är ett med er själva, är ni likväl inte
onda.
Ty ett splittrat hus är inte ett rövarnäste;
det är endast ett splittrat hus.
Och ett skepp utan roder kan driva vilse bland farliga skär
och ändå inte gå under.*

*Ni är goda då ni strävar efter att ge av er själva.
Ändå är ni inte onda, när ni söker egen vinning.
Ty då ni strävar efter vinning, är ni endast en rot,
som klänger sig fast vid jorden och söker näring vid
dess bröst.
Frukten kan ju inte säga till roten: "Bli som jag,
mogen och full och ständigt givande av mitt överflöd."
Ty för frukten är givandet en nödvändighet, liksom
mottagandet är det för roten.*

*Ni är goda då ni är vakna i ert tal.
Likväl är ni inte onda, endast sovande, medan er tunga stapplar fram
utan mål.
Ty även stapplande tal kan stärka en svag tunga.*

*I längtan efter ert större jag ligger er godhet, och
denna längtan finns hos er alla.*

*Men hos några av er är denna längtan en störtflod,
som med kraft brusar mot havet, medförande bergens hemligheter
och skogens sånger.
Hos andra är den ett stilla vattendrag, som förlorar sig
i vinklar och bukter och dröjer sig kvar,
innan det når kusten.*

Ur Profeten, av Kahlil Gibran

Inledning

Jag ville skriva en uppsats om ondskan, vars existens i en eller annan form alltid och i alla tider på något sätt varit påtaglig och mer eller mindre uppenbar. Egentligen räcker det idag att öppna morgontidningen, eller slå på TV:s nyhetssändningar för att onskans ansikte, i någon form, ska grina mot oss med sitt fula tryne! Men onskans ansikte kan också dölja sig bakom välputsade fasader eller sipprar fram ur dess vittrande sprickor.

... medan vi alla tvår våra händer.

I dagens TT-nyheter står att läsa bl. a. om en tolvårig pojke som hittats mördad, med en sax i huvudet i Södertälje. Utrikesnyheterna domineras som alltid av rapporter från de krigshärjade länderna för dagen; Israel/Palestina, Makedonien, Tjetjenien osv., osv. En vakt, som under andra världskriget tjänstgjort i ett av nazisternas koncentrationsläger, döms till livstidsfängelse för mord och mordförsök. Gatubarn i Brasilien attackeras av dödspatruller och upprensningsskommandon och i Sverige vallas seriemördaren Thomas Quick på brottsplatsen i Sundsvall inför rättegången om mordet på Johan Asplund. Exempel på ondskan nu och i det förgångna skulle kunna fortsätta i det oändliga ...

... medan vi alla tvår våra händer.

Men det är inte bara där ute i världen som ondskan gör sig påmind. Även här inne, mellan dig och mig, honom och henne, oss och dem, visar den sig. Ibland synligt och gripbart, ibland osynligt och svåråtkomligt. Mobbning, trakasserier och misshandel, övergrepp och incest, korruption och mutor, fördomar och förtal osv.

... medan vi alla tvår våra händer.

Jag frågar mig gång på gång; Hur är det möjligt?

Rädsla, rotlöshet, främlingskap, vanmakt, omedvetenhet, uppgivenhet och handlingsförlamning! Kan det vara möjliga förklaringar? Ja, men kanske finns det något mer ändå. Någonting som går djupare ner i vår konstitution, i våra djupaste själsliga skikt, i de arketyppiska mönstren? Går det att förstå överhuvudtaget?

Kanske är det ändå nödvändigt att sortera och reflektera över det onda och dess olika komponenter. Även om inga heltäckande förklaringar finns angående orsakerna till ondskan kan exempelvis evolutionshistoriska modeller ge förklaringar till grunderna i vår utveckling, om varför och hur t ex aggressionens mekanismer formats och om depressionens funktioner osv. Biologin hjälper oss att förstå olikheterna i vår kemiska konstruktion som gör somliga mer disponerade för våld än andra osv. Med hjälp av psykologin kan vi lära oss hur uppfostran och självsyn präglar vårt beteende, hur empatin kan förvaltas, förvandlas och förödas och hur exempelvis hjärnskador kan påverka oss. Sociologin och antropologin låter oss se betydelsen av samlevnadsformer, traditioner, riter och arbetsförhållanden när det gäller att kanalisera och strukturera våra olika förutsättningar. Religionen kan söka förklara onskans och godhetens teologi, dess plats och mening i ett andligt perspektiv.

Sammantaget kan allt detta lära oss en hel del och när vi får besked om de bakomliggande orsakerna upphör ondskan oftast att vara ond. Vi ser att vi kanske inte alls är så stort annorlunda än många förövre och vi kanske till och med inser att vi under vissa omständigheter skulle kunna ha handlat på liknande sätt. För att förstå, riktigt *förstå* måste vi själva sätta oss in i situationen och när vi väl gjort det skrapas oftast själva ondskan av och vi ser kanske istället, om än något förvrängd, spegelbild av oss själva.

Dock vill vi inte gärna medge att vi själva är förmögna till ondska och därför vill vi gärna värna om och behålla bilden av onskans annorlundahet. Detta är en strategi som visserligen är begriplig men farlig, eftersom det i sig gynnar onskan.¹

Jag ville skriva om onskan, om de Mörka Gudarna, som vi gärna tror bara finns hos andra, hos Hitler eller Saddam Hussein, men som i själva verket kanske finns i våra egna, inre skrymslen och vrår. Janet O. Dallet har formulerat det så här; ”*Närhelst maktarketyper aktiveras, det må handla om att ha makt över någon eller vara underkastad makt, så finns onskan där som en möjlighet. Ondskan är ensidig. Den går alltid för långt, än åt det ena hållet, än åt det andra.*”²

Kan man egentligen tala om absolut godhet och absolut ondska? Finns det egentligen någon eller något som är alltigenom god eller alltigenom ond? Beroende av i vilken kultur, religion eller samhälle vi befinner oss, växlar synen mellan vad som anses som gott och eftersträvansvärt och ont och förkastligt. Dock, menar exempelvis filosofen Mary Midgley, är skillnaderna i och för sig inte så stora. Att skillnaderna till stor del kommer sig av förvåning inför det avvikande och därmed en sammanhängande blindhet för de som överensstämmer.³ Dygderna är tämligen lika, menar hon, även om försyndelserna beror på natur och kultur (det finns till exempel ingen kultur som betraktar sadism och feghet som något gott *i sig*). Ändå är skillnaderna ibland hisnande då man betänker att somliga kulturer exempelvis sanktionerar rituellt dödande eller förslavar tillfångatagna slavar. Inte minst i Bibeln återfinns åtskilliga prov på hämndbegär och brutalitet mot andra folkslag - uppmaningar att inte skona kvinnor och barn finns i exempelvis Josuas bok, där Gud kräver större konsekvens i utrotningarna.

Även om man inte egentligen kan säga att en exakt gräns eller enhetlig samstämmighet råder mellan vad som är gott och ont kan det kanske ändå finnas goda skäl att tro att samstämmigheten ändå är stor vad gäller att hälsa, hjälpsamhet, kärlek, skönhet och vänskap är goda och eftersträvansvärda ting och att frånvaron av dem eller dess motsatser av dem flesta anses som något ont.

Ändå verkar våra många gånger så goda avsikter gång på gång gå i stöpet och våra mänskliga tillkortakommanden visar sig. Kan detta bero på att vi alla egentligen rymmer både godhet och ondska. Att vi bär alla delar, från vitaste vitt till svartaste svart och hela gråzonen däremellan, inom oss i en helhet men att många av dessa delar ligger dolda i skuggan. Skuggan, som Jung menar, är baksidan eller vårt omedvetna skikt, som så länge det förblir dolt har ett oresonligt grepp om oss och styr våra tankar och handlingar med ibland katastrofala följder. Våra omedvetna sidor projiceras allt som oftast ut på andra och annat i vår omgivning, som därigenom blir våra ”skuggbärare” och ”syndabockar”. På detta sätt slipper vi ju ifrån vårt eget ansvar och det förstärker vår egen känsla av rättfärdighet.

Bakgrund

Under de senaste åren har en stark längtan efter en andlig dimension i livet vuxit sig allt starkare hos mig. Jag har sökt mig till nyandliga meditationsgrupper och studier med inriktning mot större självkänedom. I dessa har jag ibland hittat bitar av det pussel som stämmer med överens med mitt eget bygge men ofta har jag stått kvar där med den eviga

¹ Hammer m.fl. (T. Anderberg) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.186

² Dallet 1994 *Saturnusbarnet*, s.10

³ Midgley 1984 *Wickedness*, kap 2

frågan; *Men ondskan då? Det fula och anstötliga?* Mina egna och andras mörka pusselbitar, passar de in någonstans, ska de slängas bort och gömmas undan, eller filas ner så att de stämmer bättre?

Ibland har det tyckts mig som om det onda idag reduceras till något som genom positivt tänkande och affirmationer kan och ska tänkas bort, eller i alla fall omvandlas till något positivt och gott. Därigenom blir ondskan något försumbart med väldigt liten betydelse och inte något ont *egentligen*. Genom att förhålla sig på "rätt" sätt till saker och ting och sedda ur ett högre perspektiv tjänar kanske till och med det onda egentligen något gott.

Enligt Olav Hammer passar det positiva tänkandet som handen i handsken med den moderna västerländska människans självuppfattning och det kompenserar dessutom för allvarliga brister vid de existentiella gränssituationerna i våra liv, som sjukdom, åldrande, lidande och död, vilka förklaras i grunden vara praktiska problem som det finns handfasta och instrumentella lösningar på.⁴

Nietzsches proklamering om "Guds död" innebär att vi själva placerat oss i Guds namn och med detta har individen har "förheligats". Vi är nu själva vår egen lyckas smed och det ankommer på var och en av oss att nå hälsa, kärlek, energi, entusiasm, givande relationer, känslomässig jämvikt, välbefinnande och sinnesfrid samt därigenom och dessutom även materiellt välstånd. New Age litteraturens ondska och lidande blir således nästan alltid en individuell angelägenhet och den enskildes smärta går att tolka som en slags pekpinne från ett pedagogiskt upplagt kosmos. Radikal eller kollektiv ondska i det stora formatet diskuteras därför sällan och med detta verkar ondskan krympt betydligt.⁵

Även om det goda och det onda kan vara väldigt svåra att urskilja och särskilja från varandra så faller kanske egentligen hela diskussionen tillbaka på det klassiska teodicéproblemet; *Hur kan en alltigenom god och allsmäktig Gud tillåta så mycket ondska och lidande i världen?*

Syfte

Jag ville göra ett försök att skriva om ondskan, förstå dess djupare innebörd och sätta den i relation till ett större sammanhang. Med hjälp av psykoanalytisk och arketypisk teori, myter och symboler hoppas jag kunna kartlägga eller i alla fall försöka förstå ondskans roll och funktion i vår djupa psykologiska och själsliga konstitution. Därigenom vill jag även visa att vi genom projektioner söker lägga våra omedvetna sidor, oftast de mörka eller onda, men även de ljusa och goda, utanför oss själva. Det är mitt syfte att göra ett försök till en öppning att söka återta dessa bilder och projektioner tillbaka till oss själva, för vårt eget helande.

Metod

För mitt ändamål har jag valt en kvalitativ metod där jag i huvudsak har fördjupat mig i relevant litteratur som skall motsvara det som för mitt ämne är av vikt. Till lika har ett hermeneutiskt perspektiv ingått för att om möjligt tolka och återge vad som kommer fram i litteraturen. Naturligtvis ingår och färgas uppsatsen även av hela min egen repertoar av funderingar, iakttagelser, erfarenheter och verklighetsuppfattning.

⁴ Hammer m.fl. (O. Hammer) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.274

⁵ *Ibid.*, s.275

Ondskan i en historisk översikt

Hela världshistorien är kantad och genomsyrad av övergrepp och grymheter men olika tider har haft olika syn på ondskan och har haft olika tillvägagångssätt för att kontrollera den. Gemensamt genom tiderna verkar dock vara att det alltid varit viktigare att försöka avvärja ondskan än att förstå den. I Norden under förkristen- och medeltid fanns ganska påtagliga bilder av ondskan och dess ursprung, uttryckta i mer ett enhetligt symbolsystem. Den förkristna tron såg kosmos som en ordnad helhet men som hela tiden hotades att förstöras, vid Ragnarök, av kaosets makter, ofta personifierade av Loke.

De nordiska sagorna vittnar också om ondskan i förhållandevis konkret form där den främst uttrycks som rotad i relationer människor emellan, med känslor som grumlats av svek och avund. Dock hade ondskan sin bestämda plats i världsbilden och berättades vara orsakad av ett släktskap mellan jättar och troll. Men hos kaosmakterna fanns också förutsättningen för att nå kunskap som gick utöver den vanliga och vardagliga, varför kontakten med dessa framstod som nödvändig. Det verkade alltså inte finnas någon uppenbar och total motsättning mellan det goda och det onda, utan gudarna i mytologin (både i den nordiska och grekiska t ex) framställdes knappast som några dygdemönster utan uppträdde ofta både svekfullt och själviskt.⁶ Med Nordens kristnande förändrades världsbilden så småningom och ersattes med en dogmatiskt inriktad religion och en universell frälsningslära. I den kristna religionen stod Djävulen och hans anhang för det absolut onda medan Gud var allsmäktig och det absolut goda.

Föreställningen om ondskan som en abstrakt kategori verkar sannolikt vara en ganska sen företeelse i mänsklighetens historia och förekommer i olika religiösa texter och myter. Rötterna till den radikala ondskan återfinns sannolikt i Mesopotamien, där ondskan framträder som en kosmisk princip i myterna och de är onda främst för att de bekämpar de goda gudarna.⁷

Den första man verkar kunna urskilja som åstadkom den första indelningen i absoluta kategorier av gott och ont var Zarathustra, vilken demoniserade de tidigare gudarna. Att just demonisera tidigare gudar, mäktiga personer och rörelser och förvandla dessa till representanter för ondskan finner man inom många religioner och kulturer. Kriget mellan de grekiska olympiska gudarna och titanerna var exempelvis ett generationskrig där de besegrade förvandlades till onda varelser.

Inom den judiska traditionen är den radikala kategorin ondskan konkretiserad som Satan, Belial och Belsebub, vilka senare har omgestaltats av kristendomen till Satan, från början en ängel av Jahve, Guds söner vars namn från början betyder åklagare eller motståndare. Satan är bl. a. känd i Bibeln för att ha anklagat Job för misstanken att inte vara trogen mot Gud och han utsätter därför och med Guds tillåtelse Job för all den ondskan som drabbar honom (mer om detta senare). Med tiden kom alltså all ondskan att mer och mer direkt överföras på en allt mer självständig Satan.

Inom den judiska traditionen utvecklades alltså föreställningen om ett kosmiskt drama där absolut goda och onda krafter kämpar, liksom olika judiska sekter bl. a. esséerna förde kampen mellan "ljusets och mörkrets söner". Den tidiga kristendomen var, liksom det vi idag

⁶ Hammer m.fl. (C. Raudvere) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.26

⁷ Widengren 1967 *The principle of Evil in The Eastern religions*

lite löst kallar New Age, en blandning av olika läror och föreställningar. Nya Testamentets ”mytiska” gestalt Jesus och sedermera han lärjungar verkade i en judisk tradition och övertog därmed också samtidigt den dualistiska uppfattningen. Markus berättar exempelvis om Jesus som en kamp mellan Guds ande och Satan och alla evangelierna, själva arketyper för denna dualism, är på ett eller annat sätt beroende av föreställningen om Jesus kamp med de onda krafterna. Senare kom även de som inte vilje följa den ortodoxa linjen att betraktas som Satans tjänare. Elaine Pagels redogör exempelvis för den tidiga kristendomens förföljelser av de så kallade gnostikerna och kyrkofadern Irenaeus bok *Den som falskeligen uppger sig ha gnosis* är ett tidigt exempel på kristendomens konkreta projektion av den egna ondskan.⁸ Även Luther kallade de som blev kvar inom den katolska tron, judar och andra av avvikande åsikter för Satans tjänare.

Kanske skulle man kunna säga att det kristna kärleksbudskapets mörka och fruktansvärda skuggsida utgörs av en form av fanatism och en föreställning om det absolut onda. Elaine Pagels slutsats i det hon följer föreställningen och idéhistorien om den absoluta ondskans utveckling inom den judiskt/kristna traditionen, låter så här ”*For the most part however, Christians have taught - and acted upon - the belief that their enemies are evil and beyond redemption.*”⁹ Med Jesusorden *den som inte är med mig är emot mig* visar sig kärleken inte heller som direkt förbehållslös. Själva det västerländska samhällets civilisation och dess utveckling har på detta sätt också fått karaktären av en kamp mellan det goda och det onda samhället.¹⁰

Under utvecklingens gång och i och med vetenskapens ”avslöjanden” om exempelvis Bibelns felaktiga uppgifter om människans och jordens ursprung innebar för kristendomen att skapelsen inte längre sågs som en skapelse av Gud utan en produkt av en evolution. Därmed menar man att Guds bilden, projicerad på den himmelske fadern, så småningom försvann och på så sätt så föll själva gudsbilden in i människans själ. Varken präster eller filosofer förmådde dock ta hand om den Gud som föll och istället hamnade gudsbilden på, de nyligen som vetenskapsmän erkända, psykologernas bord.¹¹ Här fanns också intresset och engagemanget för de stora livsfrågorna. Bibelns texter kom också att kunna läsas och tolkas som symboliska och mytologiska berättelser.

Den infallna Gudsbilden

Att vad som tidigare karaktäriserats som teologi nu i stället handlar om psykologi, eller en slags mix av dessa, framträder tydligt i exempelvis Jungs teorier. Det dualistiska elementet mellan gott och ont som i den kristna världsbilden varit projicerat på omvärlden och icke-kristna har i Jungs teorier kommit att innefatta även människans eget inompsykiska predikament. Genom att introducera begreppet Skuggan som en ständig följeslagare till det vakna jaget kom ett nytt dualistiskt element in i den protestantiska självbilden. Jungs begrepp Skuggan kan definieras som allt som du inte vill veta om dig själv och varje medveten handling anses kompenseras i det omedvetna av en mottendens i psyket.¹² Enligt Jung existerar inte absolut goda handlingar. Som ett försök att göra upp med den projicerade antropomorfa kristna gudsbilden och lösa teodicéproblemet menar Jung att Gud också är människans avbild och projektion. Detta blir därför också direkt relaterat till ondskans

⁸ Pagels 1995 *De gnostiska evangelierna*

⁹ Pagels 1995 *The Origin of Satan*, s.184

¹⁰ Hammer m.fl. (K. Almqvist) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.234

¹¹ *Ibid.*, s.235

¹² *Ibid.*, s.236

problem. På Gud är alla goda egenskaper projicerade och på Satan alla onda, vilka också motsvarar människans egen oförmåga att se sig själv och sin egen ondska - Skuggan. Ondskan problem i världen i dag hör nära samman med Guds födelse i det mänskliga psyket, så nära att det nästan inte går att urskilja var och en för sig, menar exempelvis Janet O. Dallet.¹³

Guds skugga

Gud skall inte bara älskas, utan också fruktas. Han fyller oss med ont såväl som med gott och eftersom han vill bli människa är det där som föreningen av antinomin måste ske. Detta medför nya förpliktelser för henne. Hon kan inte längre undkomma genom att hävda sin litenhet och obetydlighet, för den mörka guden har gett henne makt och kraft att tömma sin undergångsvredes skålar över sina bröder och systrar.”

- C. G. Jung, *Svar på Job*

I *Svar på Job* försöker Jung visa hur den antropomorfa projektionen av gott och ont har utvecklats och kommit till uttryck i Bibeln. Här är utgångspunkten det till synes orättvisa lidande Job utsätts för av en orättfärdig, grym och omedveten Gud. De texter som tillkommit före Jobs bok bär tydlig vittnesbörd om att Gud är måttlös i sina känslor, vred och svartsjuk till sin läggning och insikt står mot insiktslöshet, godhet bredvid grymhet och skaparkraft bredvid förintelselusta, menar Jung.

I Jobs bok talar Gud med en av sina söner, Satan - också kallad tvivlets tanke, om människorna. Satan berättar att människorna inte följer Guds bud, men Gud menar att det inte är avgörande eftersom han har sin trogne tjänare Job. Satan menar att Job prisar Gud därför att han är rik och har många hustrur och djur. Detta blir upptakten till en vadslagning mellan Gud och Satan om huruvida Job kommer att fortsätta var gudfruktig efter att ha mist allt han äger och har.

Eftersom Gud hela tiden misstänker sin avbild för otrohet sluter han gång på gång olika förbund med det utvalda folket, först med Noak och sedan med David. Sedermera provas alltså Job trots att Jahve säger sig vara övertygad om dennes ståndaktighet och därtill ju också i sin position som allvetande, kan man tycka, redan vet att Job är trogen. Jung menar att detta med att skåda hur snabbt Jahve prisger sin egen trogne tjänare till den onde, Satan, och utan att visa något som helst medlidande låter honom störta ner i en avgrund av fysiska och moraliska kval inte är någon särskilt uppbygglig syn.¹⁴

Job mister alltså på detta sätt alla sina djur och tjänare, söner och döttrar blir ihjälslagna, vänner och hustrun vänds emot honom. I sjuttien verser förkunnar Gud sin makt inför sitt till marken nedtryckta, blodiga och sargade offer. Att Job måste ha insett Guds allmakt verkar ju självklart, vad som verkar mindre klart är varför detta till synes meningslösa våld måste användas. Job kan bara, menar Jung, vara den yttre anledningen till en uppgörelse som Gud har med sig själv. Gud projicerar alltså på detta sätt sin egen avbild på Job, sitt tvivel och sitt ansikte. Detta visar också på att Gud på något sätt känner sig utmanad av Job, som om Job vore Guds jämlike. ”*Han kan utan att låta sig rubbas projicera sin egen skuggsida på människan och på hennes bekostnad förbli omedveten.*”¹⁵ Då Gud är besegrad av Jobs

¹³ Dallet 1994 *Saturnusbarnet*, s.2

¹⁴ Jung 1952 *Svar på Job*, s.579

¹⁵ *Ibid.*, s.597

orubbliga tro, som därigenom bevisat att han egentligen är moraliskt starkare än Gud själv, ger Gud upp sin misshandel av människan och skänker tillbaka allt han dessförinnan tagit ifrån henne utan att visa minsta tecken på ånger. Men i och med detta har också ”någon sett och registrerat Jahves dubbelnatur”.¹⁶

Genomgående i Bibeln låter Gud sin son Satan, som alltså påminner om föreställningen om Skuggan, leva ett självständigt och eget fritt liv. Det är Satan, i form av ormen, som får förföra Eva och därigenom låta människan ta del av den kunskap som tidigare varit förbehållit Gud. Trots att det är Guds egen son som förleder människorna så skyller Gud alltid på människorna och lägger därigenom all skuld på dem.¹⁷

I och med Jobsdramat förändras dock allt. Genom att Job hela tiden håller på sin rätt trots att han får utstå Jahves lynniga sadism har han också skådat Jahves kluvna väsen om vilken Gud själv ännu är omedveten och denna kunskap får återverkningar, menar Jung, inte bara för Gud själv utan även för människorna. ”Den egentliga grunden till människoblivande är att söka i uppgörelsen med Job.”¹⁸

Gud var i begynnelsen förbunden med Sofia - visheten, men han glömde bort henne och han valde sedermera, enligt sin otrogna natur, i stället Israel som han projektivt och svartsjukt kom att vaka över. Det är denna otrohet hos Gud själv som Jung menar är projicerad på Job. I Bibelns alla berättelser ser Jung hur Guds självförverkligande kommer till uttryck i människan. I henne upprepas Guds eget öde; urfadern Adam måste därför utstå att hans förstfödde son Kain, i likhet med Guds son Satan, blir en missdådare och mördare. Abel motsvara på detta sätt, enligt Jung, även en annan Guds son nämligen Jesus som i Kristus skulle komma att födas långt senare. Liksom Jahve långt före sitt äktenskap med Israel hade en relation till Sofia så har även Adam en tidigare hustru i Lilith, före Eva.

Efter Jobs bok börjar Sofia alltmer komma i förgrunden, vilket Jung tolkar som ett skydd mot Jahves brutalitet. Gud börjar alltmer längta efter att återförenas med Sofia i ett heligt bröllop och vill nu bli människa. Tidigare har Gud inriktat sig på att förgöra mänskligheten genom syndafall, ljungeldar och katastrofer av olika slag men nu framträder idén om att människan skall frälsas, gudamänniskan skall skapas. Abel är den prototyp som Gud utgår ifrån för gudasonen men han skall förutom att vara skapad och avlad av Gud också vara Gud själv, ”... såsom den föryngrade Fadern.”¹⁹, samt vara en jordisk människa vilken är underkastad död och lidande.

Varför inkarnationen är nödvändig ser Jung som en pågående medvetandeprocess hos Gud själv. Gud befinner sig, liksom människorna, i en hela tiden pågående förvandling, utveckling och förädling, inkarnationen ser han därför som ett led i Guds egen utvecklingsprocess. Denna händelseomkastning kom till stånd genom Guds möte med Job, i det att det skapade på något sätt överträffade skaparen själv och han måste därigenom förnya sig. Jahves önskan att bli människa når alltså sin kulmen i Kristi liv och lidande. Med Kristus blir även Guds skugga, Satan, förvisad ur ”fadershuset” och hamnar nu istället på jorden. Kristus död på korset ser Jung inte som ett djävulens verk utan är en offerdöd som Gud själv väljer för att sona det onda han har utsatt människorna för, symboliserat av behandlingen av Job. Detta innebär även att människorna fått del av en högre utveckling i och med att Gud blivit människa.

¹⁶ Ibid., s.608

¹⁷ Hammer m.fl. (K. Almqvist) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.240

¹⁸ Jung 1952 *Svar på Job*, s.623

¹⁹ Ibid., s.628

Efter det att Djävulen är fördriven förvandlas Gud till en kärleksfull fader. Dock, menar Jung är inte inkarnationen helt lyckad eftersom Kristus bär spår av Jahves nyckfulla karaktär, i det han blir en ganska lynnig person. Det är egentligen först på korset, med orden *Min Gud, min Gud, varför har du övergivit mig?* som han själv får uppleva vad han utsatt Job för, och på detta sätt lämnar sitt *Svar på Job*.²⁰

När Kristus lämnar jorden lovar han att lämna en hjälpare till människorna, Parakleten, Den Helige Ande, som skall vara med dem i alla tider. Detta innebär att de troende nu närmar sig Kristus egen nivå; *I ären Gudar*, säger Kristus. Eftersom inkarnationen inte är fullständig p.g.a. jungfrufödseln, syndfriheten och att Kristus förblev förhöjd över människorna så måste Gud fortsätta att inkarnera i människan genom Helig Ande. Detta blir Guds försoningsakt, menar Jung *"... ty såsom människan lider av Gud, så måste Gud lida av människan. Annars kan ingen försoning komma till stånd mellan de två."*²¹

Genom uppgörelsen med det skapade förvandlas alltså även Skaparen själv. Men Gud lät endast inkarnera sig i sin ljuspekt och förledd därigenom att tro sig vara det goda självt. Eftersom han, enligt Jung, alltså inte är det helt igenom goda så måste man därför göra sig beredd på ytterligare en händelseomkastning i stor stil, menar han, i form av Antikrist. I Johannes uppenbarelser, i slutet av Bibeln, återfinns alltså följaktligen fruktansvärda scener och bilder som siar om framtiden. Där visar sig, när det sjätte inseglet bryts att lammet, Kristus, i själva verket är fylld av ursinnig vrede. *"Därur uppstår en skräckinjagande målning som är ett slag i ansiktet på alla föreställningar om kristlig ödmjukhet, fördragsamhet, kärlek till nästan och sina fiender, om en älsklig fader i himlen och en människoräddande son. En verklig orgie av hat och hämnd och blind förstörelselust som inte kan få nog av fantastiska skräckbilder, bryter ut och översvämmar med blod och eld en värld som man just bemödat sig om att frälsa och återställa till oskuldens ursprungliga tillstånd och kärleksgemenskap med Gud."*²²

Men i Johannes uppenbarelser visar sig nu även ett omen i form av visionen av Solkvinnan, den feminina Antropos, som är på väg att föda. För Jung symboliserar detta nyfödda människobarn motsatsernas förening och ett realiserande av självet. Efter Antikrist regim kommer den slutliga visionen av det Nya Jerusalem, det vill säga när Sofia förenas med Gud i den yttersta tiden. Jung ser denna vision av det gudomliga äktenskapet mellan Gud och Sofia som en bekräftelse på att Gud genomgår en individuationsprocess.

*"Jahves beslut att bli människa är en symbol för den utveckling som måste sätta in, när människan blir medveten om vad för slags gudsbild som hon är konfronterad med. Guden verkar ur människans omedvetna och tvingar henne till att med medvetandet förena de ständigt motsatta inflytelserna från det omedvetna som det är utsatt för och bringa dem i harmoni. Det omedvetna vill bäggedera, skilja och förena ... Det omedvetna vill flyta in i medvetandet för att nå ljuset, och samtidigt hindrar det sig självt i detta då det hellre skulle vilja förbli omedvetet, det vill säga Gud vill bli människa men inte helt och hållet ... Av löftet om Parakleten får vi dra slutsatsen att Gud vill bli helt och hållet människa, det vill säga låta sig avlas och födas på nytt i sina egna mörka skapelser."*²³

²⁰ Hammer m.fl. (K. Almqvist) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.242

²¹ Jung 1952 *Svar på Job*, s.657

²² *Ibid.*, s.708

²³ *Ibid.*, s.740-41

I och med att Gud blivit människa har människan idag fått del av Guds allmakt och kraft. Detta innebär att ett helt nytt ansvar vilar på henne. Aldrig förut har människan haft så stora möjligheter att förgöra och förstöra jorden och hela mänskligheten, möjligheter som endast Gud hade tidigare. Jung menar att människan är utsedd att vara den käril för Guds inkarnation på det att han i människan skall kunna ena det onda och det goda med varandra, i sin hela tiden fortskridande medvetandevolution. Hos Jung innebär den enskilda människans individuation (med individuation avses vad som konstituerar en varelse som individ, vad som skiljer individen från dess art; hur blir man en individ för att sedan övervinna särskildheten) också Guds självförverkligande och medvetandegörande genom människan. I Jungs tolkning av kristendomen utgör dess kärna av själva inkarnationen, en slags psykoontologisering med gnostiska förtecken.²⁴ Detta innebär också ett försök att lösa problemet med den infallna gudsbilden. När Jung tolkar och rekonstruerar det bibliska dramat gör han det med utgångspunkt i det gnostiska fallet in i materien, dvs. utifrån det gnostiska antagandet om en gudomlig inkarnationsprocess i människan eller - med Jungs terminologi - en individuationsprocess vars mål är självinsikt; gnosis.

Den kristna kulturen är, enligt Jung, alltför ensidigt identifierad med det goda och därför behöver Kristusgestalten t ex kompletteras med hans mörka broder Satan om människan skall komma tillrätta med sig själv och ondskans problem. Det gudomliga dramat har på detta sätt alltså flyttats in i människan själ. Vare sig Gud existerar eller inte bär människan det ansvar och problematik som tidigare varit förbehållen Gud eller den projicerade gudsbilden. Det originella med Jungs tänkande är att istället för att betrakta ondskan som en avvikelse från en ursprungligt god människonatur, vilken förstörts av samhällets fördärvliga inflytande, anser Jung att ondskan ingår som ett element i människans predikament. Jungs människobild blir därför inte bara ”bortom ont och gott” utan även själv skapare av gott och ont. Genom insikt, gnosis, kan människan alltså förändra inte bara sig själv utan också världen och Gud.

Arketyper och elementartankar

Ordet ”elementartanke” introducerades av antropologen Adolf Bastian i mitten av förra århundradet. Med detta menas att mänskligheten har ett biologiskt element av en medfödd uppsättning av universella idéer eller ”urtankar”. I folkliga berättelser och myter visar sig dessa som gemensamma ”urelement” överallt i världen.²⁵ Dessa kan även vara starkt färgade av ett folks lokala livsförhållande och kallas då ”folktankar”. Men i varje folktanke finns spår av den ursprungliga universella elementartanken. *Arketyper*, ett begrepp som psykoanalytikern CG Jung införde, innehåller inte bara elementartankar utan även en känslomässig erfarenhet. Arketyperna är en slags medfödda ”bilder” eller predispositioner som finns i den del av vårt omedvetna som Jung kallade ”det kollektiva omedvetna”. Där finns de som urföreställningar eller arkaiska rester. Jung själv beskriver dessa som ”att liksom kroppen är ett helt museum av organ, med en lång utvecklingshistoria bakom sig, så är själen beskaffad på liknande sätt och syftar på själens biologiska, förhistoriska och omedvetna utveckling hos den tidiga människan vars psyke stod nära djurens.”²⁶

Detta oerhört gamla psyke går utgör grunden för vårt själsliv, menar han, i samma mån som vår kroppsbyggnad går tillbaka på det allmänna anatomiska mönstret hos däggdjuren. Enligt Jung ska arketyperna, eller ”urföreställningarna”, inte uppfattas som nedärvda föreställningar

²⁴ Hammer m.fl. (K. Almqvist) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.245

²⁵ Moxnes 1995 *Hjältar Häxor Horor*, s.28

²⁶ Jung 1964 *Människan och hennes Symboler*, s.67

utan *instinktiva tendenser* som kommer till uttryck i fantasin, drömmar och myter. Arketyperna saknar egentligen något känt ursprung men upprepar sig när som helst och var som helst över hela jorden.²⁷

Dessa instinkter i det kollektiva undermedvetna kan man också säga visar sig genom de fantasier vi har om oss själva, om andra människor och om förhållandena runt omkring oss. Arketyperna är viktiga eftersom de fungerar som vägvisare och bärare av kunskap och påverkar våra tankar, känslor och handlingar, även om vi för det mesta är helt omedvetna om denna påverkanskälla. Moxnes beskriver sammanfattningsvis arketyperna som "*en universell, biologiskt determinerad och omedveten fantasi som manifesterar sig genom de artefakter (föremål, språk, känslor och handlingar) som vi omger oss med.*"²⁸

Vissa beteendemönster, stereotypa tankemönster och fördomar är exempel som kan spåras tillbaka till påverkan från arketyperna. Bl. a. i massrörelser kommer de arketyppiska krafterna tydligt till uttryck, då förlorar ofta människan den rationella kontrollen och arketyperna tar över styrningen. Exempel på detta kan vara allt ifrån nazismen i Tredje riket, religiös fanatism i Irak eller till kravallerna vid demonstrationerna i Göteborg vid EU-mötet.

Även om man skulle kunna hävda att det exempelvis är arketyperna som gör att vi inrättar våra samhällen och organisationer i hierarkiska pyramider med stränga regler kring lydhet och underkastelse och att man skulle kunna ta detta rådande tillstånd som bevis för att det är det naturliga så innebär inte detta att saker och ting inte kan och bör förändras. Även om arketyperna och biologin finns där så utgör de ändå inget argument för att vi i *medvetet* tillstånd bör eller måste följa dem.²⁹

Klyvning i gott och ont

"Uppfattningen att gott och ont är andliga krafter utanför oss, och att människan är fånge i striden mellan dem, är mycket lättare att leva med än insikten att motsatserna är de outplånliga och outhärliga förutsättningarna för allt psykiskt liv, ..."

- C. G. Jung, *Mysterium Coniunctionis*

I motsats till myterna, där gudar, hjältar eller andra figurer kännetecknas av ambivalens mellan godhet och ondska, är sagornas personer polariserade i onda eller goda, fattiga eller rika, fula eller vackra. Sådana polariseringar utmärker ett barns sätt att tänka och därför även sagorna, även om man skulle kunna hävda att även den vuxna världen, i exempelvis filmer, romaner och TV-såpor, indelar tillvaron i svart-vitt.

Livet består naturligtvis av motsatser som mörker och ljus, dag och natt, liv och död vilket gör att det blir svårt att tänka sig det ena utan det andra. Att motsatserna kompletterar varandra och definierar varandra så som mörker definierar ljuset, döden livet och det onda det goda är en gammal sanning som åskådliggörs bl. a. i det gamla kinesiska tänkandet om yin och yang. Men när dessa motsatser helt uppfattas som ett antingen - eller och utesluter varandra då kan de betecknas som *kluvna*, och kännetecknas av en bristande förmåga att integrera motsatser som gott och ont.

²⁷ Ibid., s.69

²⁸ Moxnes 1995 *Hjältar Häxor Horor*, s.29

²⁹ Ibid., s.31

Klyvning eller *splittring* är antagligen den mest grundläggande psykiska försvarsmekanism mot ångest som finns och börjar utvecklas redan i spädbarnsåldern. Denna mekanism kan bli så omfattande att vi kan komma att uppfatta andra som enbart onda eller enbart goda, antingen som människor vi hatar eller som vi älskar och idealiserar.³⁰ All mytologi vittnar om att klyvningen kom in i världen tidigt, som exempelvis kampen mellan jättar och asar inom den nordiska, mellan titaner och grekiska gudar i den grekiska, mellan fäder och söner och bröder som Kain och Abel.

Om vi ser oss om och ut i världen så märker vi ganska snart att grupperingar mellan folk och nationer ofta är kluvna i grunden, mellan den egna gruppen som anses ”goda” och den andra som anses ”onda”. Men gränsdragningen är också en grundläggande process som skapar ”objekt” och som blir en förutsättning för att kunna skilja ut någonting från något annat, ”ditt” från ”mitt” och sig själv gentemot sin omgivning. Dessa objekt kommer man så småningom att knyta an till känslomässigt, som människor som har en betydelsefull plats i våra liv, s.k. significant others, och som vi skapar en för vår utveckling nödvändig relation till.

Klyvning i psykologisk eller patologisk bemärkelse sker först då vi drar en falsk skiljelinje mellan ont och gott som ett omedvetet försvar för att bevara vår trygghet. Detta innebär en svart-vit uppfattning om världen som inte motsvarar den komplicerade uppbyggnad som den egentligen har.

Utgångspunkten för att beskriva hatets och kärlekens utveckling är beskrivet av Moxnes som en genomsnittsfamilj på fyra personer; mor, far och två barn, och bygger på Melanie Kleins teorier. I det första utvecklingsstadiet lever mor och barn i symbios med varandra. Det andra präglas av att barnet nu har ett eget själv och att barnet därigenom klyver, eller spaltar upp modern i en god mor och en mor. Det första delhatet har därigenom kommit in i världen, hatet mot en del av det man tycker om. Denna klyvning sker inte bara i det yttre utan även i barnets inre. Fadern kommer in i det tredje stadiet och splittrar därigenom den paradisiska symbiosen mellan mor och barn. Denna tredje person tar barnet från modern och det första hatet mot den som driver ut en från paradiset har grundlagts, därav fröet till psykoanalysens ”fadermord”.

I det fjärde stadiet kommer ett syskon in i treenigheten far-mor-barn och en ny klyvning sker. Syskonet tar ifrån barnet både far och mor och så har syskonhatet, symboliserat av Kains mord på Abel, kommit in i världen. Med detta föds också konkurrensen som handlar om att få mest uppmärksamhet och det är också ursprunget till den senare kapplöpningen i livet vad gäller prestationer och ambitioner. Det är antingen de eller vi och bröderna blir som i sagorna ”onda”.³¹

Det finns två former av klyvning, enligt Klein. Den *normala* klyvningen innebär att det onda slutligen förenas med det goda i självet till en ny helhet och det betyder att vi i praktiken orkar uthärda ambivalensen inom oss. Då ingen förening mellan det goda och det onda sker talar man om en *radikal* klyvning och innebär att skillnaderna dem emellan blir för stora och ambivalensen därigenom outhärdlig. Den destruktiva, onda kraften förlorar då kontakten med den konstruktiva goda och blir så skrämmande att den förpassas till de djupa skikten i det omedvetna, utan kontakt med vare sig jaget eller överjaget. I krissituationer kan dessa förpassade och monstruösa krafter bryta fram till medvetandet igen och projiceras på

³⁰ Ibid., s.94

³¹ Ibid., s.96

människor man identifierar som ”onda” och som man vill avlägsna eller kanske döda, så som man exempelvis gjorde med häxorna under medeltiden och judarna under Nazityskland.

För att kunna leva tillsammans med andra människor gäller det att kunna förena det som varit kluvet och integrera motsatserna till en helhet. Men för att kunna hela måste man utveckla en förmåga att uthärda och hantera skam - skammen för att ha kluvit, för att exempelvis tillskrivit en far eller mor egenskaper de egentligen inte har. Om skammen vid denna insikt inte kan uthärdas så kommer ångesten i dess ställe och klyvningen består.

Klyvning sker i alla mellanmänniskliga relationer, mellan och i grupper, samhällen och kulturer. De gamla grekerna t ex slutade med den absoluta klyvningen i onda och goda efter de att de grekiska gudarna vunnit kriget mot titanerna. I stället framstår gudarna som gestalter med ont och gott integrerade. Skiljelinjen är då mycket skarpare vad gäller de gamla perserna som blivit kända för att aldrig, inte ens i våra dagar lyckats bli färdiga med den oresonliga kampen mellan det goda och det onda.³²

I praktisk persisk filosofi pågår ständig kampen mellan Gud och den store Satan, så som beskrivits av Zarathustra, och som ofta praktiseras t ex i dagens Iran. Zarathustra menade att ”gott och ont är varandras motsatser från första stund”, medan Herakleitos, den grekiska filosofen, sade att ”gott och ont är ett”. Även om grekerna inte gjorde någon åtskillnad mellan gott och ont gjorde de det mellan ande och materia. Denna dualism är det arv som de lämnade efter sig till västvärlden och som vi återfinner i vår tanke om klyvningen mellan kropp och själ, mellan människa och natur.

All polarisering innebär spänning mellan motsatser. Denna spänning kan för en del leda till kunskap och utveckling medan den för andra kan innebära undergång och död. Klyvning och polarisering används inom konst, vetenskap och politik. Många av historiens mest kända litterära verk behandlar spänningen mellan motsatser. Vår egen värld var länge indelad i öst och väst och med denna även fantasier om ”den onde fi”. Många samhällen förtärs även inifrån av polariseringen mellan olika etniska grupper, religiösa minoriteter och olika politiska grupperingar. Även olika yrkesgrupper kan delas in i ”goda” och ”onda” som exempelvis snälla doktorer och elaka avdelningssköterskor, elaka poliser och snälla brandmän osv. Men även om motsatser och motsättningar präglar både människor, grupper, organisationer och samhällen kan de vara *både* goda och onda, svaga och starka, små och stora på samma gång.

Även om motsatserna många gånger är en förutsättning för vår logik kan dessa ändå upphöjas och förenas till något högre. Enligt Herakleitos är denna upphöjda förening av motsatser *Logos*. Den ”sunda förnuftets” psykologi som inte tar hänsyn till detta blir inte psykologi, inte heller *Logos*, utan endast en trivial form av formell logik.³³ Det finns ju sådant som kan sägas vara både sant och falskt, gott och ont, elakt och snällt, beroende på ur vilken synvinkel man ser. Att uppfatta detta är, enligt Moxnes, att överskrida allt bipolärt tänkande och se helhet och sammanhang. Det kan också innebära att man som Jung kan hävda att Gud också är ond och Djävulen god.

³² Ibid., s.98

³³ Ibid., s.101

Utdrivningen ur paradiset

Det var alltså främst under den bibliska tiden som klyvningen av den hela människan kom till stånd. Adam och Eva var ursprungligen ett och först efter att ha ätit av kunskapens träd fick de tillgång till den kunskap som förut endast varit förbehållen gudarna. Man och kvinna blev varandras motsatser, detta var den första motsatsen, enligt mytforskaren Joseph Campbell.³⁴ Den andra motsatsen som kom in i världen var den mellan gudar och människor och den tredje mellan gott och ont. När människan drivits ut ur den paradisiska helheten och in i världen av motsatser blev det nödvändigt att kunna skilja ut det goda från det onda. Före det hade alla arketyper både positiva och negativa egenskaper på en och samma gång, så som det avspeglas i den grekiska gudavärlden. Detta är något som kännetecknar allt omedvetet material innan det medvetna jaget får hand om det och klyver det i ”tes och antites”, och bedriver det som vi kallar för ”tankeverksamhet”.

De förkristna ideologierna präglas starkt av samspelet mellan uppbyggande och nedbrytande makter och de goda var på sätt och vis beroende av de onda. Den allsmäktige Guden var både ond och god innan de kristna klöv honom i den allgode Guden och den allonde Satan, vilket kan åskådliggöras av det engelska språkets ord för gott och ont - good and evil - som därmed blivit namnen på dessa två - God and Devil. Ångesten och aggressionen kom alltså in i världen, symboliserat av utdrivningen ur paradiset, och samtidigt med den; *separationen*. I psykoanalytisk bemärkelse är det onda lika med separation. Det onda skiljer oss från det vi älskar mest; häxan tar våra barn och trollet rövar bort våra döttrar.³⁵

De moderna kvinnliga psykoanalytikerna hävdar ofta att klyvningen och det onda skulle bli mindre uttalad om vi istället för separation blivit tränade till *relation*. Onda föräldrar symboliseras av separation och goda symboliseras av relation. Medan relation innebär uppmärksamhet och närhet så innebär separation avvisande, utstötning och avskiljande, vilket används som ett av de värsta straffen en människa kan utsättas för. Man skulle kunna säga att det onda alltid befinner sig på en plats som egentligen tillhör någon annan. Den onda modern, häxan, är på en plats där en moder borde vara. Hon befinner sig på ett kvastskäp i luften som symboliskt är mannens område. Den onde fadern, trollet, finns nere i berget, i underjorden som är kvinnans område.

Moxnes berättar om att soldater som tränger in på ett område som de inte hör hemma uppför sig ”ont”. Under exempelvis Vietnam kriget, där helt ”vanliga” amerikanska unga pojkar deltog, våldtogs och massakrerades kvinnor, barn och gamla på ett brutalt sätt i byn My Lai. De som var med berättar; ”Jag blev som galen. När jag väl börjat gick det av sig själv. Jag skalperade, jag skar av tungor, öron och halsar på dem.” Amerikanerna uppförde sig nästan värre än nazityskarna gjorde under andra världskriget, men de var liksom andra soldater normala män i krig. Experternas förklaringar till det fruktansvärda var att fienden från början inte hade haft något ansikte, de var osynliga i Vietnams djungler. Amerikanska soldater dödades hela tiden men ingen såg fienden. Då soldaterna träffade på invånarna i My Lai fick fienden plötsligt ett ansikte, de *blev* fienden. När fienden inte kom skapades den av egna fantasier - av arketyper från det kollektiva omedvetna. Alla blev de ”drakdödare”. I det kaos som rådde, med en helt ostrukturerad situation utan verkliga objekt, skapades utrymme att fritt projicera det onda på de kvinnor, barn och gamla som kom i vägen.

³⁴ Campbell 1988 *Power of Myth*, s.48

³⁵ Moxnes 1995 *Hjältar Häxor Horor*, s.104

Men de som tror att denna ondska är förbehållen soldater, torterare eller nazister tar miste. Alla människor kan göra ont mot varandra. Psykologen Stanley Milgram har visat genom sina experiment att "de onda" inte är en samling "omänniskor" eller urspårade kriminella utan kan lika gärna vara du eller jag, utan att vi är medvetna om det eftersom vi känner att vi har "rätten" på vår sida.³⁶ Det enda som verkar vara gemensamt för "ondskefulla" handlingar är en tendens eller en beredskap att *lyda*.

Om man tar själva klyvningsfenomenet, arketyperna och det onda och det godas roller i världen i beaktande kanske man undrar om de utopiska samhällen vi drömmer om, utan ondska och Djävul, så som Shangri-la, Eldorado eller Utopia, är något helt ouppnåeligt. Till slut skulle ju Djävulen även dyka upp i Shangri-la.

Moxnes menar att det ändå finns hopp för det goda. Genom insikt i klyvningens psykologi, om det "normala" i ondskan och inte minst vår medfödda tendens att projicera onda och goda arketyperiska egenskaper på objekt utanför oss själva kan ge förutsättningar och ett bidrag till att skapa en bättre värld. Att vara omedveten är i sig en förutsättning för onda handlingar. För att kunna tortera eller döda andra måste man först förvandla dem till en slags "omänniskor" och detta innebär i sin tur att man inte kan identifiera sig eller hysa någon medkänsla med dem.³⁷

Projektioner

Precis som en bild kan projiceras på en bild kan projiceras också innehållet i våra upplevelser av världen i vårt omedvetna ut på yttrevärlden, men vi har ingen upplevelse av att de kommer från de bakre rummen i vår egen själ.

- P. Moxnes, *Hjältar häxor och horor*

Liksom klyvningen är en försvarsmekanism är även projektion ett sätt att undvika och slippa smärtsamma konflikter. Projektioner innebär att våra egna inre objekt av gott och ont förläggs till omvärlden. Resultatet blir att världen på så vis blir befolkad av "dåliga" och "bra" medmänniskor. Vissa tar sig helt hopplösa och andra som idealiska förebilder. Uppdelningen av människor i dessa fack kan få följder av att vad man uppfattar som problem eller framgångar i relationer, organisationer och samhällen har att göra med andra personers egenskaper och inte som orsaker hos sig själv eller hos systemet som sådant. Jung menar att hur självklart detta än kan te sig för en utomstående, att det är fråga om projektion finns det lite hopp om att de inblandade själva kommer att inse detta. De som däremot drabbas av projektioner kan ganska snart konstatera att de inte upplevs som sådana de är.

Inom parförhållanden kan detta göra sig gällande då omedvetna delar av oss själva projiceras ut på en partner. Jung menar att det i alla människors genus finns en dold motpol i psyket. Det kvinnliga elementet i mannens omedvetna kallar han för *anima* och det manliga i kvinnans omedvetna för *animus*.³⁸ Dessa omedvetna delar av oss själva kommer vi att projicera på vår partner, mannen kommer att försöka hitta en kvinna som liknar hans anima och vice versa. Eftersom den första bilden en liten pojke projicerar sin anima på är modern, och flickan sin animus på fadern, kan dessa uppfattas som mors- och fadersbilder i det omedvetna. Detta kan

³⁶ Milgram 1974 *Obedience to authority*

³⁷ Moxnes 1995 *Hjältar Häxor Horor*, s.108

³⁸ Jung 1964 *Människan och hennes Symboler*, s.31

innebära att man sedan kommer att välja en partner som liknar sin mor, respektive far. Den omedvetna fadersbilden kan också göra att vi projicerar den på andra, exempelvis ledargestalter osv.

Projektion av ”onda” delar av oss själva, eller vår *skugga* som Jung skulle säga, ligger bakom våra fördomar, rasism och vår tendens att göra andra till djävlar eller ”syndabockar” (mer om syndabocksfenomenet senare). Det gör det lättare att betrakta våra fiender som olika oss själva och som monster som varken förtjänar barmhärtighet eller medkänsla. I Hitlertyskland gick projectionen av den egna skuggan så långt att det blev möjligt för tyskar i allmänhet och kollektivt att utrota sina projicerade delobjekt från sitt eget omedvetna som vid den tidpunkten var judar, zigenare, sinnessjuka, utvecklingsstörda och hela den slaviska befolkningen.

Att dräpa andra är att dräpa något inom sig själv. Våld kan förstås som ett sätt att avlägsna det onda i oss själva. I Fjodor Dostojevskijs roman *Brott och Straff* dödar huvudpersonen Raskolnikov för att bli klar över om han själv är en av dem som kan gå utanför samhällets normala rättssystem och för att testa vad som sker med en människa som inte bara har en övermänniskoidé utan också prövar den. Raskolnikovs mord blev en slag förevändning att utforska psykologiska aspekter av ondskan. Han intresserar sig inte så mycket för de yttre faktorerna utan snarare på vilket sätt en ond handling återverkar på den som genomfört den. Genom hela romanen vacklar han mellan en önskan att bekänna och en önskan att bekänna sin handling. Hans egna medvetna argument till mordet blir allt mer ohållbara och det inifrån kommande straffet växer och blir allt mer outhärdligt. Den reaktion som kommer från hans eget omedvetna och som handlar om medlidande och medkänsla med offret har sin egen sanningshalt. Sonja, den prostituerade som är Raskolnikovs motpol och som visar på den självutplånande kristna kärleken i absolut mening, fäller orden ”Vad har du gjort mot dig själv?” när hon förstår hans skuld. Hennes anklagelse gäller inte i första hand vad han gjort mot offret och inte heller mot Gud.³⁹

Då aggressionen, hatet och hämndkänslan får ett uttryck infinner sig också en lättnad, en katharsis. Genom att projicera den egna onda känslan ut på någon eller något annat, istället för att själv bearbeta det, kan denna känsla bli ett rättfärdigande av sitt onda som något gott men med stora och ödesdigra konsekvenser för både individer och samhällen.

Mytens funktion

”Granskad i levande livet är myten ... inte en förklaring som ska tillgodose ett vetenskapligt intresse, utan ett återuppväckande av en ursprunglig verklighet i form av en berättelse som förmedlas för att tillfredsställa djupa religiösa behov och moraliska krav.”

- Bronislaw Malinowski, *Magic, Science and Religion*

En myt ger oss möjligheten att skapa mening i en meningslös värld, inleder Rollo May sin bok *Ropet efter myten*. Den uttrycker allt som rör det mänskliga och är berättelsemönster som ger mening och betydelse åt vår existens. Även om man skulle påstå, som Sartre, att livets mening är det vi själva av egen kraft tillför det eller som Kierkegaard säga att det finns en mening som vi måste upptäcka så är myterna just vårt sätt att finna denna mening och betydelse.

³⁹ Hammer m.fl. (O. Wikström) 2000 *Berättelser om Ondskan*, s.199

Myterna kan lära oss vilka vi *är* men inte alltid hur vi *bör* vara. Berättelserna om gudar och hjältar är bilder av oss själva som har sprungit fram ur och motsvarar alla våra psykiska upplevelser och erfarenheter. De skildrar ofta exempelvis dråp och svek, hor och incest, misshandel och andra former av mänskligt beteende som vi inte kan ta som normgivande för vårt eget handlande.

Däremot har myten, liksom ritualen, en överordnad mening enligt den kände mytforskaren Joseph Campbell. Den är till för att bringa det jordiska i harmoni med det överjordiska; det lilla ska finna sin plats i det stora liksom individen ska finna sin plats i helheten. Livet på jorden ska avspegla kosmos och omvänt.⁴⁰ Myten blir också en form av katharsis för att dess funktion blir en slags ventil som befriar samhällets medlemmar från neurotiska skuld känslor och överdriven ångest. I vårt århundrade, menar exempelvis Rollo May, befinner vi oss i en situation då myten inte längre fyller den funktion den var avsedd att göra och vi i den ”rationalistiska” västerländska kulturen har på sätt och vis lämnats ensamma, utan riktning och syfte i livet. Människor har därigenom fått svårt att bemästra sin ångest och sina överdrivna skuld känslor. Det ”ensamma sökandet efter en inre identitet” har gett upphov till psykoanalysens utveckling och psykoterapiens alla former som ett försök att fylla tomrummet efter myten.⁴¹

Som folk är vi kanske mer förvirrade än någonsin, vi saknar moraliska ideal, ängslas inför framtiden och är osäkra på hur vi ska kunna åstadkomma förändringar eller hur vi ska kunna rädda våra inre liv från det rationella och teknokratiska förnuftet och ändå är vi det mest välinformerade folket på jorden. Ändå saknas något som ger innehåll och riktning åt våra liv. Kanske är det den generella och djupa kärnan av ”sanning” som bor i alla myter som fattas oss. Rollo May menar att språket utan myterna förlorar sin mänskliga värme, färg, inre mening och värden, ja allt som ger livet en personlig innebörd. Han skriver: ”*Utan myten är vi som en ras av hjärnskadade människor; oförmögna att nå bortom orden och höra den person som talar.*”⁴²

Om det ena sättet att meddela sig med varandra, genom mänsklighetens historia, varit det förnuftsmässiga språket vilket är specifikt och baserat på ”objektiva fakta” och mynnat ut logiken, så är myten det andra. En myt är ett mänskligt drama som kan börja som en historisk händelse och sedan anta sin speciella karaktär som en metod för människan att orientera sig i verkligheten. Den bär fram samhällets värden och genom den finner individen och kulturen sin identitet. Tvärtemot logiken som pekar ut det specifika så omfattar myten helheten och förenar livets motsatser; det medvetna med det omedvetna, det goda med det onda, det historiska och det nuvarande och det individuella med det kollektiva.

Den gudomliga komedin

Klassiska exempel på myter som behandlar livets motsägelsefulla natur är Dantes *Den gudomliga komedin*. Dantes helvetesfärd kan åskådliggöra vår egen helvetesfärd ner i våra djupa omedvetna skuggskikt. En individs eget helvete kan bestå av insikten att hans mor aldrig älskade honom, eller i fantasier om att döda de han älskar mest, eller att utstå den ohyggliga grymhet som släpps loss i krigstider då det helt plötsligt blir patriotiskt att hata och döda. Men helvetesfärden vittnar också om den enkla sanningen att man måste genomgå

⁴⁰ Moxnes 1995 *Hjältar Häxor Horor*, s. 81

⁴¹ May 1992 *Ropet efter myten*, s.22

⁴² *Ibid.*, s.27

helvetet för att ha en chans att nå himmelen, eller sanningen. Resan genom lidandet och helvetet blir en ofrånkomlig del av färden, det som man lär sig i helvetet blir en förutsättning att nå den goda världen. Homeros lät exempelvis Odysseus stiga ner i underjorden, för att endast där kunde han skaffa sig den ovärderliga kunskapen som krävdes för att återvända hem till Ithaka.

Dante själv har hamnat i en återvändsgränd, i denna ”dunkla skog” som inte bara symboliserar syndens mörka värld utan också okunnigheten. Dante förstår inte sig själv eller meningen med sitt liv utan behöver någon högre grundval, ett mer upphöjt perspektiv för att kunna uppfatta strukturen och helheten i sina erfarenheter. På sin väg upp mot ”glädjens berg” hindras han av tre odjur; våldets lejon, illviljans leopard och lystnadens varginna. Den sistnämnda symboliserar begärets drivkrafter som driver honom bort från vägen till glädjen. Men det som för Dante var böjelsen att synda skulle vi idag kanske kalla mekanismer för att rationalisera bort den neurotiska människans privata helvete; bortträngning, stolthet, förvrängning, svepskäl etc. Dessa mekanismer blockerar vår väg lika effektivt som lejonet, leoparden och varginnan.⁴³

Vi har alla vårt privata helvete som kräver och påkallar vår uppmärksamhet, men vi kommer att upptäcka att vi inte utan hjälp kan övervinna dessa hinder. Dante fick Vergilius som vägvisare och rådgivare till sin hjälp, för att tolka helvetets olika nivåer av ondska (eller den omedvetna skuggans djup, som en jungian skulle säga).

Dantes situation påminner om otaliga skildringar, våra egna icke att förglömma, genom historien. Paulus t ex i Romarbrevet (7:18-19) bekänner olyckligt att *”viljan är väl tillstädes hos mig, men att göra det goda förmår jag icke. Ja, det goda som jag vill gör jag icke; men det onda som jag icke vill, det gör jag.”* Dante kan alltså inte ensam finna sin väg genom den mänskliga nöden. Han behöver inte bara stadgan hos en myt, som Vergilius förser honom med, utan en livskraftig myt som han kan införliva och tolka för sina egna syften. Dessutom behöver han den levande gestalt, vägvisare och fasta hållpunkt som Vergilius själv utgör. Rollo May menar exempelvis att Dantes gudomliga komedi kan belysa den terapeutiska processen, Vergilius relation till Dante som en terapeut-patient relation, under *”helvetesfärden”*.⁴⁴ *”Infernot”* - eller helvetet - beskrivs som det lidande och helvetiska kval som är påförda utifrån och som inte leder till någon förändring för dem som måste utstå dem. Men i *”Purgatorio”* - skärselden - är lidandet mer tillfälligt, ett reningsmedel som ivrigt anammas av själens egen vilja. Båda måste genomgå innan man kan komma till det himmelska *”Paradiso”*.

De olika slags försyndelser som Dante får möta när han färdas djupare och djupare ner i sitt helvete är exempelvis frosseri, girighet, slösaktighet och bitterhet, men själva innehållet i de synder som gärningsmän har sänts till helvetet för varierar från en tid till annan. Den moderna tidens försyndelser har ju ett helt annat innehåll än medeltidens. Det viktiga är kanske inte det onda som man bekämpar utan själva resan i sig. I varje sökarlegend leder upptäckten av negativa tillstånd till en rening av jaget, en katharsis som befriar det döda eller sjuka jaget till förmån för nytt liv. Det liv som Dante rör sig mot är symboliskt i riktning mot ett liv i gemenskap och en frihet att älska.⁴⁵

⁴³ Ibid., s.157

⁴⁴ Ibid., s.169

⁴⁵ Ibid., s.166

Lilit

”Ingenting kan existera utan sin motsats; de tu var ett i begynnelsen och kommer att vara ett också i slutet ... I spänningen mellan motsatserna alstras eld, det upprörda sinnets och emotionernas eld, och liksom all annan eld är dess natur dubbel: den förbränner och den ger ljus ... Utan emotioner kan ingen rörelse uppstå, ingen förändring från mörker till ljus kan ske.

- C. G. Jung, ”Psychological Aspects of the Mother Archetype”

Enligt den jungianska analytikern Janet O. Dallet motsvaras och balanseras den ljusa kristna treenigheten: Fadern, Sonen och Den Helige Anden av sin mörka, omedvetna och treeniga motpart i det mänskliga psyket. Dessa representeras av Den Stora Gudinnan, Satan och Materien. Denna mörka treenighet var nödvändig att tränga undan, menar hon, för att den patriarkala, judiskt/kristna utvecklingen skulle kunna äga rum. I det moderna psyket förväxlas därför ofta ondskan med det feminina och naturen. Dallet menar att kvinno- och miljö rörelsen genom detta egentligen redan identifierat två av uddarna i den omedvetna treunden; den feminina principen och materien, eller jorden. Vad det handlar om nu, idag är att erkänna ondskan som verklig och även lära sig att peka ut den. Att endast identifiera sig med det som är vackert, sant, gott och ljust eller förneka det som lever i mörkret, är inte längre ett livskraftigt alternativ.⁴⁶

Enligt den judiska legenden om Lilit var hon Adams första hustru, skapad samtidigt och av samma mylla som honom. Lilit var vacker och förförisk med huvudet på skaft. Då Adam ville behärska Lilit vägrade hon att låta sig kuvas och hävdade att hon, då hon var skapad av samma stoft som honom, därigenom var hans jämlike. Då Adam framhärddade i sitt krav på underdånighet svor hon och tog till flykten. Adam beklagade sig hos Jahve som höll med om att Lilit hade fel varpå Jahve skickade tre änglar för att hämta hem henne. Lilit blev rasande och änglarna hotade att dränka henne i Röda havet, men Lilit gav sig inte så slutligen blev de tvungna att släppa henne fri. Sedan dess har hon gått i spetsen för de onda andarnas härskaror, varit en stormgudinna och mörkerdemon som lurat på övergivna platser. Lilit blev så känd för att vara en farlig manslukerska och fick rykte om sig att ta hämnd för gamla oförrätter genom att döda oskyldig spädbarn.⁴⁷

Trots att Lilit från början verkar ha varit en hygglig figur, en självständig kvinna som bara ville ha ett jämlikt förhållande med sin man, förvandlas hon alltså till en slags hon-djävul på grund av att manskrafterna gaddade ihop sig mot henne. Dallet menar att det inom varje psyke i den judiskt/kristna världen finns en Lilit-arketyp begravd, både hos män och kvinnor och vi fylls ofta av fruktan och skam inför det raseri som döljer i djupen. På grund av att man tidigt, i den judiskt/kristna traditionen, stängde dörren för de oberoende tendenserna hos denna feminina princip kom de att bli förvrängda.

Det är Lilit, inom var och en av oss, som exempelvis tar hämnd genom att bli ”barnamörderska” dvs. dödar och tar hämnd på allt som är ungt och outvecklat inom oss själva och andra. Genom att själv vara ett offer blir hon, och därmed vi, föröware. Det är hon som ger kropp åt det inom oss som sparkar en katt eller ryter till åt ett barn därför att katter och små barn inte kan slå tillbaka. Med en spydig kommentar kan hon klippa av allt som

⁴⁶ Dallet 1994 *Saturnusbarnet*, s.13

⁴⁷ Ausubel 1948 *A Treasury of Jewish Folklore*, s.593

spirar och ännu är för bräckligt att stå upp mot hennes förakt. Lilit inom oss är manipulerande och kan missbruka sex för att få makt. Dallet menar att om du exempelvis har svårt att visa kärlek för att du känner dig sårbar eller inte vill engagera dig av rädsla för att bli beroende, så är det Lilit inom oss som är verksam.

I österländskt tänkande finns ledtrådar för att finna betydelsen av namnet Lilit. Den gamla kinesiska visdomsboken I Ching består av sextiofyra hexagram som är utformade som meditationer över något naturtema. Det som kallas "Li" har undertiteln "Det fasthäftande, Elden". Den säger bl. a.; *"Elden har ingen bestämd form utan häftar vid de brinnande tingen och är därigenom ljus. Liksom vattnet kommer ned från himlen flammar elden upp från jorden. Medan K'an betyder själen som är innesluten i kroppen, betyder Li naturen i dess härlighet."*⁴⁸

Lilits önskan att vara oberoende och hennes krav på jämlikhet med det manliga könet gör henne samtidigt rädd för hjälplöshet och beroende. Men denna uråldriga energi som kallas Lilit är också källan till den egna självständighetslängtan. Den ibland omåttliga ilskan som brusar upp inför förväntningar och krav inom förhållanden, uttalade eller outtalade, kan vara Lilits ilska som reagerar mot de hämmande band som alla förhållanden skapar. Om man bara helhjärtat skulle kunna acceptera henne, kanske även hon så småningom skulle kunna acceptera våra egna mänskliga behov av trygghet och tillåta de barnliga och hjälplösa sidorna som finns inom oss.

Klyvningen mellan beroende och självständighet och mellan kärleken till sig själv och till andra verkar i stort kanske vara, inte bara kvinnans lott, utan även mannens. Men det är den sida i kvinnan som är lik Eva som sätter mannen och andra i första rummet och som inget hellre vill än att leva upp till hans ideal om hur en kvinna ska vara. Lilit däremot är den sida av kvinnan som är självständig, skapande och som vägrar rätta sig efter det patriarkala kulturmönstret. Lilits uppvaknande i kvinnan är, enligt Dallet, ofta en början på hennes individuella utveckling. Lilit och Eva blir på så sätt två sidor av en kvinnlig helhet. Eftersom Lilit lever i både män och kvinnors psyken kan Lilit inom en man innebära att han bryter sig loss från det traditionella Eva och Adam äktenskapet och etablerar ett riktigt man och kvinna förhållande, där maktstrukturen är av underordnad betydelse. Lilit stimulerar därigenom mannen att utveckla sin individualitet och originalitet.

Frågan Dallet ställer sig är om vi kan uthärda Lilits uppdykande och om de, vars uppgift är att återupprätta denna demogudinna är tillräckligt rustade för processen. Hon menar att Lilits vrede först måste få bränna sig fram till oberoende men därefter finna medkänsla och förlåtelse. För helheten är det nödvändigt att tillåta och finna balans mellan de olika sidorna i psyket. När en del av psyket skärs av från helheten och åtnjuter totalt oberoende och absolut makt över de övriga börjar den bete sig sjukt. Jung liknar den vid en cancersvulst som löper amok utan kontakt med det styrande centrum som garanterar organismens hälsa och balans. Så kan exempelvis tankeförmågan, som i den moderna västerländska kulturen, bli till en slags djävulsk demon i gestalt av ett överdrivet och "ogudaktigt" intellekt när den avskiljs från mänskliga känslor och konkret verklighet.⁴⁹ Vilken del som helst av psyket kan egentligen bli avskuren från helheten och på så sätt ställa till med en oändlig massa problem.

⁴⁸ I Ching 1991, s.124

⁴⁹ Dallet 1994 *Saturnusbarnet*, s.124

Oden

När ett omedvetet arketyriskt mönster aktiveras utan att man medvetet förstått det, då blir man besatt av det och måste utstå dess ödesdigra konsekvenser.”

- C. G. Jung, *Letters*

Vår fornnordiske motsvarighet till den grekiske guden Zeus var en mäktig gud, han kände till allt som pågick i världen och förstod de stora sammanhangen. Till sin hjälp hade Oden två korpar, Hugin och Mumin, som varje dag flög omkring i världen och betraktade den med skarpa ögon för att sedan återvända på kvällen till Odens axlar för att berätta om allt som hade hänt. Hela tillvaron var inrymd i världsträdet Yggdrasil, en jättelik ask med grenar som nådde högt upp bland stjärnorna och rötter långt nere i underjorden. Oden sökte upp Mimer, som vaktade vishetens brunn för att be om råd hur han skulle handskas med all information han fick. Mimer lovade honom stor visdom mot att han offrade och sänkte ner sitt ena öga i brunnen. Med stor tvekan och smärta gjorde Oden så och från den dagen var han visast av alla.

Odens öga i brunnen blir en symbol för vad som krävs för att nå vishet och klarsyn, en öppenhet för den intuitiva kunskapen från vårt inre och insikt om vårt omedvetna. Bilden av Odens öga kan på detta sätt symbolisera vikten av att vi står i kontakt med våra mörka sidor och att denna kontakt är en förutsättning för att vi ska kunna vara levande och skapande människor.

Men Oden är inte endast den visaste utan är även en kringflackande gud som släpper lös lidelse och stridslust. Han härskar över krig, ursinne, storm och vind. På detta sätt blir han även en symbol för den otämjda naturanden. Släkt med djävulen ger Oden på så vis röst åt de vilda, måttlösa instinkterna och känslorna som kristendomen har trängt undan.⁵⁰ Enligt Jung, som analyserat Oden i *”Wotan” Civilization in Transition*, representerar Oden en alltigenom primitivt psykologiskt skede då människans vilja i det närmaste var identiskt med gudens och helt och hållet i hans händer. Att identifiera sig med gudens vilja är att överväldigas av den giriga och förtärande urkraften hos det ursprungliga varat och som inte låter sig hejdas av något. Exempel på detta är den irakiske diktatorn Saddam Hussein som när han invaderade Kuwait hotade att gasa ihjäl den som försökte stoppa honom.

Denna tendens hos det mänskliga psyket är lika vild som ett djur eller som den inneboende kraften i en atomkärna, inte illvillig i sig men kan så länge den är omedveten orsaka enorm förstörelse. Mytologiska bilder föreställande Oden, otyglad och vild, är som röntgenplåtar av misshandelns psykologi. Odin är nära släkt med Jahve, som behandlade Job så illa. För när det gällde Job var Gud *”måttlös i sin känsloutlevelse, och fickjust därför lida för sin måttlöshet. Han erkände själv att raseriet och svartsjukan åt upp honom inifrån.”*⁵¹

Dallett menar att när Oden konstelleras i det omedvetna aktiveras också en rad av arketyrisk roller. Självmökan och tålmodighet är attityder typiska för rollen som *offer*, försök att rädda andra från sig själva utmärker rollen som *frälsare* och sarkasmer, nedlåtenhet och fysiskt våld

⁵⁰ Ibid., s.143

⁵¹ Jung 1952 *Svar på Job*, s.506

är *tyrannens* eller *plågoandens* roll. Dessa tvångsmönster, alla med vreden som drivkraft, är som en farsot i dagens samhälle.⁵²

Så fort man gör något som man inte helt och hållet vill göra för någon riskeras dessa tvångsmönster att aktiveras. Du kanske gör något för att en annan person vill det, eller för att du tror att hon/han vill det, i sådana fall är det ditt räddningsförsök som gör dig till offer. Eller så gör du någon annan till offer genom att framhärda att du vet bättre vad den andre behöver eller vill. Rollerna går runt, runt, både mellan olika personer och även inom en och samma. Den som är offer idag kanske samlar tillräckligt med kraft för att bli tyrann imorgon. Många familjemönster har sin början i sådana taktiska överenskommelser; ”Jag gör saker jag inte vill för dig om du gör saker du inte vill för mig. Dessa mönster har bl. a. uppmärksammats inom alkoholistfamiljer och andra dysfunktionella familjerelationer.⁵³

Självklart är offret en berättigad och ofta nödvändig andlig/psykologisk handling. En verklig offerhandling grundar sig på villkorlös kärlek, inte beroende och är inte tvingande utan ett resultat av ett medvetet och fritt val. Dallett menar att det kulturellt betingade och orealistiska krav som sprungit fram ur kristendomen, som innebär den totala självuppooffringen, i allra högsta grad stimulerar dessa tvångsmönster. Alla tre rollerna bär judiskt/kristna drag, där Jahve är tyrannen och Kristus på samma gång offer och frälsare. Att omedvetet vara identifierad med en gudomlig kraft och leva ut den på ett konkret och bokstavligt sätt aktiverar arketypens mörka sida, vars ena namn är Oden.⁵⁴

Även om Odens kraft inte är alltigenom dålig är hans kraft skrämmande liksom hans dubbelnatur som både stormens och kreativitetens gud. Sedd från sin positiva sida är Oden poesins, visdomens och läkekraftens gud, liksom runstenarnas, trollkarlarnas och profeternas herre. Men han står också bakom mörka uttryck som stridslystnad, fanatisk rättfärdighet, infantil vrede, tvångsmässig sexualitet, maktfullkomlighet och alla former av beroende. Oden blir på detta sätt en aspekt av den mörka guden som mycket väl kan visa sig vara vår tids mest angelägna andliga uppgift. Jung menar exempelvis i ”*Wotan*” nazistkatastrofen bara var en början på Odens inbrytning i vår tid, både individuellt och kollektivt.

Två händelser, menar Dallett, i Odens liv visar vägen hur den farliga energin som ligger i hans väsen skall kunna härbärgeras. Det ena hänger ihop med vreden och det andra med en förlösning av maktbegäret och den känslomässiga berusningen. Odens offer av sitt öga till Mimers vishetsbrunn visar vikten av att vända sina ögon även in mot sitt omedvetna och lära känna mer av sin egen skugga för att nå klarsyn. Ytterligare en händelse är det Kristuslika öde Oden själv gick till mötes. För att föryngra sig genomborrade han sig i sidan med ett spjut och hängde sedan upp och ned i Yggdrasil, i nio dagar. Detta blev ett eldprov i det han blev vigd åt sig själv och med detta ställer han den kristna arketypen så att säga på huvudet. Oden hänger inte i trädet för att rädda någon annan utan endast för sin egen skull, driven av en törst efter självkänedom och frälsning.⁵⁵ Han görs inte till någon martyr, ingen annan genomborrar hans kropp med spjut för han är ägnad åt sig själv och vet att han själv är orsak till sin egen smärta. På den nionde dagen förlänades så världen med den urgamla runskriften och källan till ockult visdom.

⁵² Dallett 1994 *Saturnusbarnet*, s.145

⁵³ Steiner 1971 *Games Alcoholics play*, s.131-34

⁵⁴ Dallett 1994 *Saturnusbarnet*, s.146

⁵⁵ *Ibid.*, s.148

Berättelserna om Odens smärtsamma självförnyelse visar att den som har mod att utstå smärtan av känslomässig vånada, utan att projicera eller leva ut den på någon annan får kraft att transformera skuggan, den mörka guden. Viktigt är dock att komma ihåg att det inte är känslorna som offras utan själva utlevelsen av den gudomliga kraften. Det leder inte till någon utveckling att tränga undan eller förneka känslor utan i stället ”hålla” och uthärda dem tills dess att de omvandlas på sitt eget speciella sätt. Vanligen är vrede en hälsosam reaktion på att någon gör en illa, eller hotar att göra en illa, fysiskt eller psykiskt. Om man i dessa lägen inte skyddar sig hotar den undanträngda vreden att växa i styrka och till slut, i det omedvetna, få en indirekt verkan bakom vår rygg.

Attityder som självgodhet och övertygelse om att alltid ha rätt är ett symptom på en identifikation med den gudomliga kraften som bara kan motverkas av att man själv försätter sig i Odens belägenhet vilket innebär att man måste uthärda medvetenheten om motsatserna och spänningen däremellan; ”*Kanske har jag rätt, men å andra sidan kan jag ha fel. Jag tror mig göra allt gott men inser att jag inte kan förutse alla konsekvenser.*” Detta slags tvivel ger tillräcklig distans till vreden för att medvetet kunna välja om, när och hur den ska uttryckas.⁵⁶

Asasel – ”Syndabocken”

”*Så skall bocken bära alla deras missgärningar på sig, ut i vildmarken.*”

- Tredje Mosebok, 16:22

Syndabocken är den term som används för att beteckna de individer eller grupper som vi skyller våra olyckor och motgångar på. Fenomenet manifesterar sig inom såväl familjer som större eller mindre grupper, på etnisk och nationell nivå. Genom att lägga skulden för det svåra som drabbar oss på en syndabock slipper vi ifrån vårt personliga ansvar, de blir så att säga våra ”skuggbärare”, och detta fyller oss samtidigt med en egen känsla av rättfärdighet. Detta innebär dock samtidigt att vi förlorar kontakten med den dimension i livet som ligger bortom det personliga. Sylvia Brinton Perera, jungiansk analytiker, menar att vi i vår västerländska kultur förlorat kontakten med syndabocksarketypens ursprungliga funktion och innebörd, vilket betyder att vi istället lever ut den i en förvrängd form. Förvrängningen innebär att vi inte längre räknar med gudarna och deras mörka sidor. I stället lägger vi skulden för allt ont i världen på djävulen och våra syndabocker.⁵⁷

Egentligen är fenomenet, att skapa sig syndabocker, en universell företeelse som vi allmänt praktiserar genom att peka ut någon eller några individer som får bära skuldbördan och sedan stöter vi bort dem ur samhället eller gemenskapen. Därefter kan vi slå oss till ro, skuldlösa som vi är, i en slags trygg förvissning att vi själva i alla fall lever i samklang med det rådande normsystemet för hur man skall vara och uppföra sig. Genom att vidta de ”rätta” åtgärderna och följa reglerna skapar vi en slags illusion om vår egen ofelbarhet, av ”*att vi är ofelbara så som Gud Fader i himmelen*”.⁵⁸

Uttryckt i jungianska termer är utpekandet av syndabocker en form av ”skuggförnekande”, både av den som hör oss människor till men även den som tillhör Gud själv. Sådant som inte motsvarar idealbilden av oss själva eller med föreställningen om en alltigenom god och

⁵⁶ Ibid., s.149

⁵⁷ Perera 1992 *Syndabocken*, s.3

⁵⁸ Matteusevangeliet, 5:48

allsmäktig Gud stoppar vi undan eller förnekar.⁵⁹ Det är sällan vi ens ser det mörka som en möjlig potential i vårt eget psyke, att vi ser den hos andra är däremot uppenbart. Vi ser alltså egentligen vår egen skugga tydligt men bara i projicerad form. På detta sätt slipper vi se allt det fula som vi inte vill veta av hos oss själva. Det är istället andra som får bära skugggenskaperna, något som får dem att känna sig underlägsna, avvisade, skuldbelastade och ansvariga för *mer* än sin personliga andel av skuggans innehåll. Men varken vi själva, eller våra syndabockar, verkar ifrågasätta om detta verkligen är rimligt, rätt och riktigt. Båda parter gör på detta sätt anspråk att råda över den ondska och godhet som kanske egentligen finns inneboende i livet självt.

Det hebreiska syndabocksoffret är ett centralt inslag i *Jom Kippur* ritualen och finns beskrivet i Bibeln.⁶⁰ Dessa ”syndabocksritualer”, med försonings- och syndabefrielseceremonier, återfinns inom många olika kulturer.⁶¹ Ceremonierna har alla till syfte att hålla förhållandet, till den gudamakt man bekänner sig till, friskt och levande. De är också ett försök att omintetgöra och undkomma det onda som drabbar oss genom sjukdom, död, våld och andra former av psykiskt- och fysiskt lidande.

Genom dessa befrielseceremonier överförs exempelvis ondska, synd och skuld med magins hjälp på andra människor, djur, växter eller döda föremål. Ondska behandlas som någonting konkret, eller som ett slags ”smittämne” som kan uppsamlas i ett speciellt ”kärl”, symboliserat av det föregående. ”Kärlet” eller syndabocken förkroppsligar på så sätt och på ett magiskt medvetande nivå all den ondska, synd och skuld som man vill befria sig ifrån. Genom *participation mystique*, ett tillstånd där människan upplever sig som ett med gudomen, återfick samhällets medlemmar en känsla av helhet och att vara delaktiga i ett större sammanhang.⁶²

Vid tiden då den hebreiska ritualen fick den form som Bibeln beskriver var det individuella jaget underordnat det kollektiva och man var just i färd med att formulera Lagen - de gällande moralreglerna. Det var främst Lagen som reglerade levnadsreglerna och inte människans individuella samvete. Lagen betraktades som Guds gåva till hans utvalda folk. Folket upplevde sin gud som alltigenom god och sig själva som ett med honom. För att denna förening skulle bestå var en av förutsättningarna att göra sig kvitt allt som var ont. Detta skedde kollektivt i rituell form, genom offer och syndabekännelser. Formerna övertogs från syndabocksritualer av äldre ursprung och dessa utvecklades vidare. Ritualen bestod av två moment: Dels genom utdrivning av det onda genom besvärjelser och offer till den bockgud, Asasel, som ursprungligen tillbads av semitiska herdar. Det andra momentet bestod i ett rituellt dödande av en människa, ett offer för samhällets rening och förnyelse. Brottlingar och människor som pekades ut som syndabockar, dvs. som hade överträtt gällande moralregler, fick tjänstgöra som syndabockar och identifierades med allt som var tabubelagt och främmande. Om de gjorde detta frivilligt kunde de dock benådas och det förkom även att präster tog på sig rollen som syndabock, vilka ansågs vara immuna mot det ondas inflytande, eller så agerade betalda skådespelare i det rituella dramat.⁶³

Behovet av att avvärja katastrofer är något universellt och ligger till grund för alla religiösa och magiska ritualer. I likhet med andra ceremonier hade syndabocksritualen till syfte att

⁵⁹ Perera 1992 *Syndabocken*, s.6

⁶⁰ Tredje Mosebok, kap.16

⁶¹ se ex. antropologen Frazer; *The Scapegoat*

⁶² Perera 1992 *Syndabocken*, s.11

⁶³ *Ibid.*, s.13

*”berika livet och rikta uppmärksamheten mot andra existensnivåer. Genom ritualen kunde ondskan och döden förenas med livet och det goda och bilda en sammanhållen gestalt, storslagen och med helande verkan.”*⁶⁴

Alla ceremonier av denna typ går ut på att man stöter bort det som upplevs främmande. Man kan dra en parallell mellan barnets utveckling och mänsklighetens utvecklingshistoria. Barnets avståndstagande från sina anala produkter är en slags motsvarighet till det som sker i syndabocksrutorna. Erich Neumann hävdar att ett sådant avståndstagande från det onda, eller det smutsiga, kan jämföras med det undertryckande av skuggan som under vissa utvecklingsfaser är nödvändigt för jagets befastande.⁶⁵ Avföring är symboliskt något som passerat genom kroppen och en biprodukt som sedan stöts ut ur den. Det innebär att den kan ses som något främmande och smutsigt. *”Smuts är något som inte hör hemma inom ett system som syftar till rening på symbolisk väg ...”* Den är därför ett hot mot rådande status quo och därför kan *”... ingen smuts tolereras, om samhällsmönstret skall kunna bevaras i oskadat skick.”*⁶⁶ Smutsen förknippas med fara, därför måste den tabubeläggas och hanteras rituellt.

Samhället visar genom lagstiftning och förordningar vilka beteenden som inte är godtagbara och som upplevs hotande mot dess inre och yttre ordning och enhet. Impulserna till det förbjudna måste därför förpassas till skuggan, in i det omedvetna. Där lever de dock kvar otämjda och vilda. Om och då detta skuggmaterial väljer upp och överväldigar jaget, eller om jaget ser detta hända hos någon annan, blir upplevelsen ofta laddad med skuld och skam och präglad av en omedveten identifikation.⁶⁷ På något sätt utövar detta skuggmaterial också en slags lockelse som kommer sig av att de undertryckta känslorna eller beteendet även rymmer attityder som är livsnödvändiga för utveckling och förnyelse. Samhället måste dock ta avstånd från dem för att upprätthålla en föreställning om renhet och ordning. Därför projiceras dem oftast ut på utanförstående individer eller grupper, eller speciellt utvalda inom den egna kretsen. Trots detta kan inte samhället eller gruppen klara sig utan det främmande och ibland kan de varken undertryckas eller förkastas, de måste då omformas till något godtagbart. Så kan exempelvis krig tillåta dödande av andra människor, medan det i fredstid är något tabubelagt.

Olika kulturer och grupper uppfattar vad som är främmande och nödvändigt att ta avstånd ifrån på olika sätt och har olika regler för vad som är godtagbart och inte. Perera menar att den judiskt/kristna patriarkala kulturen utökade det i lag förbjudna och att mycket av de impulserna av olika känslor, exempelvis lust och ilska, trängdes bort helt och hållet. Många beteenden har därför kommit att nedvärderas och blivit liktydigt med lastbarhet, själviskhet eller svaghet. Detsamma menar hon har skett med en viss mental läggning, attityder och funktioner som samhället inte har satt värde på. Ofta är dessa förknippade med ”feminina” egenskaper som introvert känsla och intuition. Instinktmässiga reaktioner och behov, förmåga till lyhördhet för känsloreaktioner och respekt för levnadsvanor som uttrycker en människas individuella natur är också sådant som stämplat som negativ om de inte passar in i den härskande gruppens normer.⁶⁸ I den västliga världen har bl. a. judar och andra minoritetsgrupper ofta fått bära syndabocksrullen. Det händer också att kvinnor och flickebarn fått ikläda sig densamma. De har alla det gemensamt att det samtidigt representerar värden som samhället inte kan undvara men som man trots det föredrar att hålla i skymundan.

⁶⁴ Douglas *Renhet och Fara*, s.53

⁶⁵ Neumann *The Child*, s.128

⁶⁶ Douglas *Renhet och Fara*, s.48

⁶⁷ Perera 1992 *Syndabocken*, s.15

⁶⁸ *Ibid.*, s.16

Detta leder till att personerna som identifierar med syndabocksrollen även identifierar med självförakt och att deras beteende många gånger styrs av eller tjänar till att dölja den skuld och skam de känner.

Ursprungligen var alltså syndabocken en *Pharmakon*, ett medel för att bli delaktig i den renande kraften. I den hebreiska, ursprungliga ritualen, handlar det om två bockar och två överjordiska makter. Jahves överstepräst representerade kollektivet och var speciellt invigd att vara den förmedlande länken mellan gudar och människor. Den ena bocken helgades åt Jahve, för att Israels folk därigenom skall bli förlåtet för sina synder, man dödar den som ett syndaoffer. Genom bockens blod kan den vredgade guden blidkas och "... bringa försoning för helgedomen och rena den från Israels barns alla orenheter och överträdelser, vad de än må hava syndat."⁶⁹

Bockens kropp betraktades som oren och brändes utanför lägret. Den andra bocken helgades åt Asasel, en ktonisk gud som hebreerna senare kom att betrakta som en fallen ängel. Offret är avsett att blidka den kränkte guden och sona alla synder, därpå blir bocken utdriven i öknen. Den förvisade bocken bär skulden och vanäran med sig bort, dvs. ut ur det kollektiva medvetandet.⁷⁰ Den representerar även den livsnödvändiga men också skulduppväckande könsdriften, aggressiviteten, upproriskheten och girigheten, därför måste den drivas bort till den plats där den har sitt upphov, i det omedvetna. Om sådant fick levas ut ohämmat vore det ett hot mot att leva värdigt, som Guds avbild, därför projiceras det på Asasel.

Parera har kommit till slutsatsen att den moderna människans identifikation med syndabocken är en följd av en förvrängning av den hebreiska ritualens arketyppiska grundmönster. Hon urskiljer två orsaker till detta; det första handlar om en sekularisering av den ursprungliga arketyppiska bilden, där vi har förlorat en medveten hållning och förbindelse med arketypens sakrala källa av läkande och livgivande kraft. Den andra orsaken, menar hon, är att Asasel genomgått en radikal förändring och fått "dåligt rykte" pga. att den psykiska energin som ursprungligen var helgad åt honom inte bara hålls nere idag utan är fullständigt avskuren från vårt medvetande.⁷¹

Från början stod inte Asasel i någon motsättning till Jahve utan förknippades med ett utvecklingsstadium i kampen mot ett hedniskt gudaväsen och naturelreligiositet. Han förknippades med det feminina och sinnlig skönhet. Judiska patriarker kom i senare tid att hävda att det var Asasel som förledde kvinnorna till synd genom att lära dem hur man tillverkar skönhetsmedel och männen till krigiska handlingar. Detta är anledningen till att han kom att förknippas med erotiska och aggressiva instinkter.

Med tiden blev det bara den ena sidan av Jahve som projiceras på Asasel och Jahve själv utvecklades och förvandlades till något annat än en primitiv naturgud. Asasel blev så i allt högre grad måltavla för Jahves starka försvarsreaktioner mot det feminina och mot de förhebreiska naturgudarna.⁷² Han blev Jahves egen syndabock och kom att uppfattas som ensidigt upprorisk och en alltigenom ond ängel - Jahves motpol. Den före detta gudomen förvandlades till djävul vars uppgift var att befria Jahve från sin egen skugga. I och med att klyftan mellan den gode guden och djävulen blev allt djupare förändrades föreställningen om Asasel.

⁶⁹ Tredje Mosebok, 16:16

⁷⁰ Perera 1992 *Syndabocken*, s.21

⁷¹ *Ibid.*, s.22

⁷² *Ibid.*, s.25

Åklagaren - Asasel

I den moderna människans psykologi har Asasel förvandlats till en åklagare som ständigt är på jakt efter nya syndabocker. Hans överdrivna ensidighet och sadistiska drag har givit honom ett föraktfullt och livsfientligt överjag, en åklagare som grundar sina moralbud mer på hur saker och ting bör vara än hur de verkligen ser ut. I och med att den hebreiska syndabockssymbolen förvanskades kom denna roll att läggas på Asasel som därmed blev väktare av kategoriska och tvingande moralbud.

I psykologisk mening representerar Asasel den extreme renlevnadsivraren, som skoningslöst fördömer andra och kräver att andra skall leva upp till ideal som han inte själv har förmåga att lev upp till, därför att han saknar den självdisciplin som krävs för att motstå instinktmässiga impulser. Asasel förvandlas därför till en motståndare lika svårbemästrad som djävulen själv. Han blir en åklagare i den gudomliga rättvisans namn.⁷³ När medvetandet identifierar med denna fördömande och syndabockssökande sida blir följden att individen anklagar andra människor och framhåller sig själva som ett dygdemönster.

Syndaoffret - Asasel

Förutom den fördömande åklagaren finns också ”syndaoffret” som ursprungligen var symbolen för den psykiska energi som man offrade åt den vredgade Jahve. Kraften hörde den överpersonliga sfären till och därför kunde den förmedla rening och förnyelse till kollektivet. I dagens komplex motsvarar dock boken det undångömda, hjälplösa och outvecklade (offer)jaget som upplever sig avvisat och förkastat. Den har därför kommit att förknippas med psykisk energi som inte hålls helig, utan endast hämmats och gömts undan.⁷⁴

Offerjaget lyckas inte leva upp till de kollektiva idealen och lever därför med en grundläggande skuld känsla över att överhuvudtaget finnas till. Det befinner sig i en permanent tillstånd av regression, splittring (se. klyvning ovan) och sönderfall. Offerjaget bär hela tiden på en hemlig längtan efter försoning och pånyttfödelse, men saknar förmågan till detta eftersom det är avskuren från den källan där den nödvändiga kraften finns. Försoning för en sådan människa kan innebära att hon lyckas leva upp till idealen om hon lyckas krossa allt hon har inom sig som inte stämmer överens med rådande krav och som hon därför håller för lågt och fult.

Det undångömda offerjaget upplever att det inte alls motsvara de krav som livet ställer och kan inte ge uttryck för vare sig sin inneboende kraft eller sitt beroende av andra människor utan att drabbas av skuld känslor. Därför förhåller sig en sådan person som ett litet barn till livet och vill inte befatta sig med detta hjälplösa och lidande barn de bär inom sig. Samtidigt som de identifierar sig med barnets hjälplöshet identifierar de med offerjaget som föraktfullt stöter bort det, vilket innebär en klyvning av medvetandet som handlingsförlamar och passiviserar. Men, menar Perera, är det detta frö av passivitet som ligger dolt i det omedvetna som med exempelvis terapins hjälp kan befrias.

Domaren - Asasel

Asasel är alltså i den nutida människan komplex inte en bärare av bördor, han har inte heller något gudomligt över sig utan är enbart en domare. Eftersom han representerar en negativ

⁷³ Ibid., s.26

⁷⁴ Ibid., s.29

kraft som varken kan erkänna eller acceptera impulsivitet blir den kringvandrande bocken en symbol för splittrade och demoniska krafter som förlorat förbindelsen med det överpersonliga och den neutrala källan. Dessa krafter kan inte komma till ro i det omedvetna eller medvetandegöras så länge som den sadistiske åklagaren bestämmer vad som är tillåtet och otillåtet. Vad det handlar om är bortträngda aggressiva och sexuella behov och beroendetendenser som kan bryta fram okontrollerat och tvångsmässigt.

Den som identifierar med syndabocken uppfattar sig alltid för sådana yttringar som om de vore hennes personliga börda och ansvar.⁷⁵ Detta beror på, menar Perera, att dessa är lösryckta ur sitt sammanhang och med det överpersonliga. För att människan ska kunna erfara inre helhet och jämvikt måste den motstridiga kluvenheten mellan instinkt och moral hållas medvetna och spänningen däremellan, ambivalensen, uthärdas. Då aktiveras vad Jung kallar ”den transcendent funktionen” som gör det möjligt att återfå den inre helheten. I mötet med det gudomens amoraliska *phenomenon* (I *Svar på Job* skriver Jung att Jahve handlar mot Job som en omedveten varelse, som för sin omedvetenhets skull inte kan bedömas utifrån moraliska normer, han är ett *phenomenon* och ingen människa) kan den mänskliga skuggans överpersonliga innebörd och överpersonliga mening komma till synes. Den ingår som en del i den gudomliga paradoxen av ordning och kaos.

Slutdiskussion

Ja, jag ville alltså skriva en uppsats om ondskan och om möjligt försöka förstå den och dess eventuella innebörd och funktion i människans djupare konstitution. I den psykoanalytiska och arketypiska teorin tycker jag mig nu kunna urskilja ett slags mönster för ett av de många sätt och perspektiv man kan ha för att nå en djupare förståelse för tillvarons mörka sidor.

Ondskan är större än vi kan fatta. Den är gränslös och kanske obegriplig. Vi hör alla berättelser om de mest fruktansvärda övergrepp runt om i världen. Det är som om ondskan slår från något annat håll, ofta oväntat och urskillningslöst. Den tycks överraska oss och vi står maktlösa inför den. Alla försök att helt förstå den känns dömda att misslyckas.

”The big bang” talar för att livets uppkomst baseras på att de stora molekylerna, som är förutsättningen för allt liv, blev till i stora våldsamma stjärnexplosioner. Man skulle kunna säga att livet krävde sin motsats för att bli till. Det lyder som ett eko genom hela universum; död som förutsättning för liv. Kanske bär vi alla, i vårt innersta, minnet av de stora explosionerna och kanske är det detta som är grunden till ondskan; Att vi alla bär en möjlig stjärnexplosion i vår själ. Att ondskan är en ofrånkomlig del i att vara människa. Mörkret kommer alltid att finnas där, ingen går fri från ondskan. Vi kan välja att försöka våga möta ondskan i oss själva och våga se den som en våldsam möjlighet i vårt eget inre, eller förneka den och gömma undan den.

Mitt eget förhållningssätt gentemot det onda har växlat med tiden; från att i tonåren ha uppfattat det mesta i svart eller vitt, till att förstå ondskan som enbart frånvaro av det goda eller ondska som grundat i rädsla. I dag känns det på något sätt mer viktigt att också våga erkänna och acceptera det ondas existens som en realitet eller kanske snarare en möjlighet som ingår och är en del av det mänskliga livet och kanske även i människans predikament. Vi föds kanske varken goda eller onda, bara öppna och sårbara. I öppenheten ligger godhetens möjligheter, och ondskans. Ondskan måste ses för att kunna hindras och medvetenheten

⁷⁵ Ibid., s.32

skapar förutsättningar för att godheten ska kunna växa. Godhet är inte frånvaro av ondska utan ett medvetet val.

Det är nog så viktigt att skilja på elakhet och vrede. Elaka kan vi vara utan att vara ilska. Vreden däremot är människans svar på kränkning, det är därför man kan tala om en helig vrede - vreden som försvarar det heliga! Den kanske mest fruktansvärda bilden av ondskan är den känslolösa, likgiltiga handlingen som syftar till att förnedra och kränka. Kränkningen är onskans yttersta vapen - genom att komma åt det mest ömtåliga, människans jag, kan vi förgöra henne och få makt över henne. Det lilla barnet hotas av övergivenhet, det lite större av hot och slag, den vuxne av hån och utanförskap.

Godhet handlar om kärlek, inte frånvaro av vrede. Ibland är istället vreden det kanske mest synliga tecknet på kärlek, tecknet på att det som händer berör och angår oss. I mötet med en medmänniska kan vreden vara ett tecken på kärlek, tecken på en *relation*, om relationen upphör kan vreden förvandlas till ondska. Kärleken är på ett sätt både obegränsad och begränsad. Det begränsade ligger i att kärleken är bunden till kärleksfulla handlingar. När kärleken möter ondskan kan den inte använda sig av samma vapen som ondskan och därför kanske det emellanåt ser ut som om kärleken besegras.

Mytologisk förståelse

Kristendomen är en myt i den betydelsen att den är en meningsskapande och kollektivägd berättelse. Vare sig man erkänner Guds existens eller inte kan detta kosmiska drama förstås symboliskt och beskriva, i mångt och mycket, människans historiska och kanske mentala utveckling. Genom myten gestaltas vår egen medvetandeutveckling, via projektion, menar exempelvis Jung. På Gud har människan lyckats överföra sin självförhärligande självbild och på Satan sin bortträngda skugga. Men det går inte att skilja mellan om det är Gud som vill något med människan eller tvärtom om det är människan som vill något med Gud. Jung menar att vi lever i en växelverkan, att Gud blir självmedveten genom människan och vice versa. Människans egen självreflektion blir på så sätt en del av Guds kontinuerliga process att nå självmedvetenhet.

Genom den bibliska berättelsen i *Jobs bok* åskådliggörs denna process, menar Jung. Job kan därför bara ha varit den yttre anledningen till en uppgörelse som Gud har med sig själv. Gud handlar gentemot Job på ett sätt som speglar hans egen omedvetenhet och skugga, han projicerar sin egen avbild på Job, sitt eget tvivel och sitt eget ansikte. Satan i detta drama spelar rollen som ett av de gudsögon som vandrar över jorden, han är med detta också ett tvivlets tanke och Guds vän. Den kristna kulturen, menar Jung, är alltför ensidigt identifierad med det goda och därför behövs även Satan som ett komplement till helheten. Människobilden blir därför, uttryckt i jungianska termer, sådan att inte bara godhet ingår i människans förutsättningar utan även ondskan. Sålunda blir hon även själv skapare av ont och gott.

Att återinbjuda Djävulen

Hur Satan eller Djävulen skulle kunna komplettera och bringa balans i helheten har exempelvis Claes Janssen försökt visa i sin bok *Försvar för Djävulen*. Idén är att göra om det heliga tretalet, Gud Fader, Jesus Kristus och Den Helige Ande till ett fyrtal och "återinbjuda" Djävulen som en dialektisk antites till Kristus. Dessa fyra ses som arketyper i ett dialektiskt förhållande, vilka rättar och rättas av varandra, förutsatt en öppen och medveten dialog dem

emellan. Som ett fyrtal skapar de därmed en själslig jämvikt, de bildar ett mandala, som emellertid bryts sönder så snart Djävulen nekas sitt medlemskap. Som en process i ökad medvetenhet om sina omedvetna skuggsidor kan Djävulen i sitt element som Lucifer alltså bli ”ljusbringare” över det mörker som döljer sig i vårt omedvetna.

Liksom allt har en fram- och baksida, eller ljus- och skuggsida, har även Gud, Djävulen, Den Helige Ande och Jesus sitt eget ljus *och* mörker. Orättade blir exempelvis Jesus masochist och Djävulen Sadist, men Djävulen är inte sadist egentligen. Djävulen är stolt, självisk, förbannad och bra på att plåga, om nödvändigt.⁷⁶ Detta är Djävulens konst. Jesus är heller inte masochist egentligen. Jesus är ödmjuk, osjälvisk och bra på att lida. Detta är Jesus konst. Båda två är *bortom* sadism och masochism, dess transcendens. Djävulen är på så sätt även Guds skugga, hans dåliga samvete och som ”ljusbringare”- Lucifer, den som sa emot Gud. Han är olydig och upprorisk men skäms inte, för han älskar också Gud.

Janssen har en egen hypotes om att människor idag kanske mer står i kontakt med Djävulen än med de övriga i fyrtalet, men att detta innebär en omedveten identifikation - *att identifiera sig med Djävulen*. Detta, menar Janssen, är en stor skillnad mot vad han förespråkar - *att vara (som) Djävulen* - alltså att stå i en medveten kontakt och ha en öppen dialog med honom.⁷⁷ Den omedvetna identifikationen med Djävulen innebär att man känner sig ”dålig” och därigenom inte heller kan göra upp med den felaktiga bilden av honom och försvara sig *som* Djävulen.

Jesus konst var att ”bära sitt kors”, att inte spjärna emot lidandet och inte ta det som en personlig skymf och orättvisa. Han kunde bära lidandet, ta det på sig och uthärda det, liksom Oden gjorde när han hängde upp och ner i världsträdet Yggdrasil för sin egen ”frälsnings” skull. Den masochistiska sidan av att vara omedvetet identifierad med Jesus innebär en slags förljugen ”självupppoffring”, där man förvandlar sig till ett offer och gör saker för andra som man egentligen inte vill och dessutom kanske kräver motprestationer tillbaka. (se t ex triangeldramat tyrann-frälsare-offer ovan; ”Jag gör saker för dig som jag egentligen inte vill, om du gör saker för mig som du egentligen inte vill”). Janssen menar att man hindrar masochism genom att vara i kontakt med Djävulen. Den transcederade Jesus gav upp sitt ego, han visade en väg mot att ingenting söka eller önska (för sin egen del) och detta var ett eget medvetet val.

Djävulen blir genom detta betraktelsesätt alltså inte ond. Han blir ond först genom ett förnekande och ett utvisande ur Det Heliga fyrtalet. Djävulen försvarar och symboliserar den heliga själviskheten, lusten, skaparkraften och vreden som *kan* bli destruktiva och onda ting om de inte får leva i medvetet ljus. För att detta ska bli möjligt är Jesus uppgift tillika att ”rätta” Djävulen och uppmärksamma de verkliga och bakomliggande orsakerna. ”*Så snart Djävulen återinsätts i sina rättigheter visar det sig att detta är gynnsamt för alla. De andra tre tvingar Djävulen att avhålla sig från att vara ond.*”⁷⁸

Men Djävulen, i detta dialektiska förhållande, har naturligtvis också någonting att ge de andra tre. Han kan skämta, utifrån sin realism och ibland cynism, med Gud som annars är böjd åt att ta sig själv på alldeles för stort allvar, ifrågasätta Jesus kanske ibland lite tveksamma lidande motiv samt hjälpa Den helige ande från onödiga egocentriska och exhibitionistiska konster och krumbukter. De allvarligaste bristerna i det kristna budskapet - dess livsförnekelse, som

⁷⁶ Janssen 1997 *Försvar för Djävulen*, s.66

⁷⁷ *Ibid.*, s.67

⁷⁸ *Ibid.*, s.68

exempelvis Nietzsche rasade emot, och dess sado-masochism reduceras på så sätt avsevärt om man återupprättar kontakten med Djävulen.

Arketyrisk förståelse

Med en arketyrisk förståelse kan kanske en förståelse skapas för de element av urkrafter som utgör en viktig del av människans mentala konstitution. Som verksamma symboler förbinder arketyperna medvetna och omedvetna erfarenheter. Symboler är något till hälften omedvetet och till hälften medvetet, de öppnar sig alltid för flera olika tolkningsmöjligheter. Arketyper är som stora drömmar, de kan kanske aldrig förstås och tolkas i ord, de måste förstås och upplevas existentiellt. Kontakten med dem kan inte till fullo begripas intellektuellt utan måste levas igenom som en omedelbar erfarenhet.

Kraften och energin i arketyperna kan vara viktiga vägvisare som bärare av en uråldrig kunskap. De påverkar oss kanske mer än vi tror och om de endast får verka i skuggan av vårt omedvetna kan dessa krafter få härja fritt, okontrollerat och ibland besinningslöst och få ödesdigra konsekvenser både för oss själva och för vår omgivning. Jung talar om Odens inbrytning i vår tid, som tog sin början i nazistkatastrofen, vilken symboliseras av motstridiga krafter. Oden symboliserar både kreativitet och destruktivitet. Hans måttlöshet, passion och läggning för olika former av beroende visar sig tydligt idag då vi stillar vår hunger med begär och drifter som i förlängningen kan leda till olika former av missbruk. I dag pratar man inte bara om drogmissbruk utan beroendet har även sina uttryck i relationer, makt, sex, spel, mat och materiell överkonsumtion, ja listan kan göras lång.

I jungianska termer talar man om en slags arketyrisk besatthet. Denna tendens hos psyket är lika vild som ett djur eller som den inneboende kraften i en atomkärna. Trots att den inte är mer illvillig än en snöstorm eller en jordbävning kan den, så länge den är omedveten, orsaka ofattbar förstörelse. Kanske är det denna otämjda kraft som vi försöker stilla och dämpa med hjälp av droger eller låsa in på mentalsjukhus. Vi vill inte gärna se att dessa monstruösa krafter finns hos var och en av oss, att vi alla bär en kärna av vansinne inom oss, inte heller vill vi ta ansvar för dem även om det skulle löna sig i längden.

De tvångsmönster som växer ur en arketyrisk destruktiv kraft har i hög grad stimulerats och orsakats av den judiskt/kristna traditionen och kulturen, menar Jung. Att inte erkänna utan förneka det onda och fula parat med orealistiska tabun om att det exempelvis är själviskt och icke önskvärt att bry sig om sig själv eller sina naturliga känslor innebär att det onda och fula hos oss förpassas till vårt omedvetna där det i skymundan växer till omåttlig storlek och får ett omedvetet och oresonligt grepp om oss.⁷⁹ Men Oden rymmer även helt andra sidor som extatiska och profetiska egenskaper. Han symboliserar på det sättet även en andlig pånyttfödelse som man idag skulle kunna härleda till det ökade intresset för andlig och personlig utveckling inom exempelvis New Age - rörelsen.

Som Dallet vill visa kan lösningen på den arketyrisk destruktiva kraften stå att finna i själva myten om Oden. Odens offer av sitt ena ögat till vishetens brunn symboliserar vikten av att även *se* inåt mot sitt eget omedvetna för att nå vishet, liksom hans smärtsamma självförnyelse i trädet Yggdrasil visar på att den som har mod och kan utstå sina känslostormars vånda, utan att leva ut den på någon annan, kan transformera den mörka gudens krafter.⁸⁰

⁷⁹ Dallet 1994 *Saturnusbarnet*, s.146

⁸⁰ *Ibid.*, s.148

Viktigt här är att poängtera att det inte handlar om att "offra" sina känslor utan att tillåta dem att finnas där men inte alltid leva ut dem. Liksom Oden symboliserar Jesus lidande samma sak; "att bära sitt eget kors" innebär att våga uthärda sin egen smärta och sina egna känslor tills dess att de transformeras och omvandlas på sitt eget speciella sätt.

Syndabocksyndromet

Att kunna "hålla" eller uthärda sina känslor innebär alltså att man förmår förena ambivalensen mellan motsatser och motstridiga känslor. I annat fall uppstår, vad Moxnes redogör för, en klyvning av motsatserna som innebär att de uppfattas som ett antingen/eller och utesluter varandra. Utan en integrering av motsatserna blir klyvningen farlig därför att den så ensidigt sätter upp en "falsk" skiljelinje mellan ont och gott utan att ta hänsyn till verklighetens mycket mer komplexa natur. Det onda och icke önskvärda blir då så outhärdligt att de förpassas ner i vårt omedvetna skikt, skuggan. I krissituationer kan dessa förvandlas till monster som ohejdat bryter fram till vårt medvetna och kan projiceras på människor i vår omgivning som då betraktas som onda och blir på så vis våra "skuggbärare" och syndabockar.

Det tragiska med syndabocksyndromet är att dessa skuggbärare får bära mer än sin personliga andel av det fula och onda, medan vi övriga tryggt kan luta oss tillbaka i förvisning om vår egen skenbara rättfärdighet. Detta är tragiskt, inte bara för syndabockarna utan även för oss alla i stort, därför att det hindrar vår egen växt och självmedvetenhet om endast delar av vår egen helhet blir synliga.

Kanske saknar vi idag också de viktiga ritualer som människan haft tillgång till för att avvärja och bemästra ondskan så som Perera åskådliggjort med hjälp av det gamla hebreiska syndabocksoffret i *Jom Kippur*-ritualen som syftar till syndabekännelse, rening och försoning. Vi har inte längre någon gudamakt eller kraft att räkna med som når bortom oss själva, utan vi står själva och ibland hjälplösa inför vår egen mänsklighet. Att vi själva blivit våra egna gudar är inte bara tragiskt utan kanske även förödande eftersom upplevelsen av att vara skuldtyngd och syndfull inte finner någon väg mot försoning och förlåtelse, varken individuellt eller kollektivt. Insikten om att ha brutit mot gällande moralregler drabbar oss som ett lidande och i detta lidande är risken stor att vi förlorar oss i mörker och kaos, både det som finns i världen och det vi har inom oss.

Vikten att ha ventiler för sina egna tillkortakommanden är stor. Ventiler som kan härbärgera, erkänna, acceptera och visa på en väg ut ur skulden och skammen. Den katolska traditionens bikt kan vara ett exempel på en sådan ventil där "synderna" eller vår mänskliga svaghet kan tas fram i ljuset och där det finns en möjlighet att nå förlåtelse och försoning. Däri ligger också en symbolik i att kasta ljus över sina egna skuggsidor. I sociologisk forskning har man exempelvis sett att självmordsfrekvensen är högre inom protestantiska länder än inom katolska och dragit slutsatsen att bikten hos katoliker utgör en viktig "ventil" för att uthärda och finna försoning inför den skuld och skam som oftast är den yttersta orsaken till självmord. Ändå är ritualen ytterst en individuell angelägenhet och en kollektiv befrielseceremoni, i likhet med den hebreiska syndabocksriten, existerar (mig veterligen) inte på samma sätt.

Att möta vår skugga

En av de kanske viktigaste uppgifterna vi har i arbetet med att bli "hela" människor är troligtvis att våga möta vår egen skugga och integrera även våra mörka, svåra och fula sidor. De känslor och delar av oss själva som vi av olika anledningar har avvisat, trängt bort och inte

vill kännas vid försvinner inte bara för att vi inte vill ha dem. De är också nödvändiga delar av oss som vi även kan behöva för vår överlevnad. Om de inte tillåts finnas eller får sitt naturliga uttryck går de ”under jorden” och förpassas till skuggan. De förgiftar så småningom vårt inre och bygger upp ett inre tryck som vi så småningom måste lätta på. Om vi inte hittar ett sätt att uttrycka dem på börjar de så småningom att läcka ut på förvrängda sätt, eller också leder de oss till livssituationer där de ges möjlighet att komma fram och kanske då på ödesdigra sätt.

Personligt helande måste nog ske på alla nivåer – känslomässigt, mentalt, fysiskt och andligt och sker när vi även kommer i kontakt med våra omedvetna sidor. När vi väl lär känna dessa kommer de också att framstå som mindre skrämmande, likt trollen som spricker när de tas fram i ljuset. För att bli ”upplysta” måste alla de mörka platser som vi ännu inte har utforskat bli belysta med medvetandets lyckta. I vårt moderna samhälle hänger mycket av det bortträngda materialet eller skuggmaterialet samman med den alltför stora identifikationen med de maskulina, rationella, intellektuella och arbetsorienterade principerna på bekostnad av de feminina, känslomässiga, intuitiva och sensuella aspekterna i tillvaron.

Vi verkar också ha haft svårt att handskas med den naturliga aggressiva kraften i våra liv. I de forntida samhällena kanaliserades den aggressiva kraften exempelvis i och genom jakt och krig. Idag behövs inte vår aggressivitet i jakt, och krig i vår tid är alltmer farligt och oacceptabelt. ”Civiliserade” samhällen ogillar aggressivitet förutom i sanktionerade former som exempelvis sport eller affärsverksamhet. Våra ledare leker frustrerat med sina vapensystem och vågar inte använda dem men heller inte släppa taget om dem. Antagligen behöver vi alla, både män och kvinnor, hitta sätt att kanalisera och uttrycka vår naturliga aggressivitet på ett kreativt och konstruktivt sätt.

Många människor, och kanske särskilt i de ”nyandliga” kretsarna, verkar förvissade om att en förändring kan ske mot fred och ljus i världen enbart genom att inrikta sig på ljuset, praktisera villkorslös kärlek, visualisering och affirmationer av positiva tankar och så vidare. Men detta känns, i mina ögon, som ett fundamentalt missförstånd. Genom att enbart inrikta sig på det som man bedömer som ”positivt” och bortse eller förneka det ”negativa”, fula och icke-önskvärda förstärks i själva verket polariseringen mellan det goda och onda. Ironiskt nog ges därmed också ännu större kraft åt just det vi försöker undvika.

Kanske det i själva verket inte existerar någon egentlig uppdelning av gott och ont, Gud och Djävul, andligt och oandligt och så vidare. Kanske innehåller *alla* aspekter *alla* delar. Och kanske vårt kollektiva och individuella helande kan ta sin början först då alla delar erkänns?

Litteraturlista

Ausubel, N (1948), *A Treasury of Jewish Folklore*

Bibeln

Campbell, J (1988), *Power of Myth*, New York: Doubleday

Dallet, J O (1994), *Saturnusbarnet*, Solna: C J P AB

Dante, (1988), *Den gudomliga komedin*, Stockholm: Natur & Kultur

Dostojevskij, F (1973) *Brott och Straff*, Stockholm: Aldus

Douglas, M *Renhet och Fara*

Frazer, J *The Scapegoat*

Gibran, K (1977) *Profeten*, Proprius förlag

Hammer, O, m.fl. (2000), *Berättelser om Ondskan*, Wahlström & Widstrand

I Ching (1991), Berghs förlag

Janssen, C (1997), *Försvar för Djävulen*, Borås: Wahlström & Widstrand

Jung, C G (1952), *Svar på Job*, Stockholm 1993: Natur & Kultur

Jung, C G (1964), *Människan och hennes symboler*, 1995: Forum

May, R (1992), *Ropet efter myten*: Rabén & Sjögren

Midgley, M (1984), *Wickedness*, New York

Milgram, S (1974), *Obedience to authority*, New York: Harper & Row

Moxnes, P (1995), *Hjältar Häxor Horor*, Stockholm: Natur & Kultur

Pagels, E (1990), *De gnostiska evangelierna*

Pagels, E (1995), *The Origin of Satan*, New York: Random House

Perera, S B (1992), *Syndabocken*, Solna: C J P AB

Steiner, C (1971), *Games Alcoholics play*, New York: Grove Press

Widengren, G (1967), *The principle of Evil in The Eastern religions*, Evanston: North Western University Press